

Ideološki kompleksi u hrvatskom romanu 20. stoljeća: Na rubu pameti Miroslava Krležę i Mirisi, zlato i tamjan Slobodana Novaka

Levačić, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:520006>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ANTONIO LEVAČIĆ

**Ideološki kompleksi u
hrvatskom romanu 20.
stoljeća: Na rubu pameti
Miroslava Krležę i Mirisi,
zlato i tamjan Slobodana
Novaka**

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

ANTONIO LEVAČIĆ

**Ideološki kompleksi u
hrvatskom romanu 20.
stoljeća: Na rubu pameti
Miroslava Krležę i Mirisi,
zlato i tamjan Slobodana
Novaka**

DIPLOMSKI RAD

MENTORICA: PROF. DR. SC. DUBRAVKA ZIMA

ZAGREB, 2024.

Ideološki kompleksi u hrvatskom romanu 20. stoljeća: Na rubu pameti

Miroslava Krleže i Mirisi, zlato i tamjan Slobodana Novaka

Ideology in the Croatian novel of the 20th century: Na rubu pameti by

Miroslav Krleža and Mirisi, zlato i tamjan by Slobodan Novak

Sažetak

U ovom diplomskom radu proveli smo detaljnu analizu teme koja se nalazi u naslovu rada - ideološki kompleksi romana Na rubu pameti Miroslava Krleže (1938.) i Mirisi, zlato i tamjan Slobodana Novaka (1968.). Budući da se biografije samih pisaca i njihov razvojni književni put mogu itekako povezati s djelima koja su napisali, proučili smo i njihove biografije.

Uzimajući u obzir da su i jedan i drugi roman među najboljim književnim ostvarenjima hrvatske književnosti 20. stoljeća, zanimljivo je proučiti njihove sličnosti i razlike. Romani obiluju političkim aluzijama i ocrtavaju društvenu stvarnost, tako da smo koristili i stručnu literaturu vezanu za povijest Hrvatske, posebice u periodu kada su nastali navedeni romani.

Abstract

In this paper, we conducted a detailed analysis of the topic, ideological complexes of novels Na rubu pameti by Miroslav Krleža and Mirisi, zlato i tamjan by Slobodan Novak. Biographies of writers and their literal path can be connected with written novels, so we also studied their biographies.

Takin into account that both novels have been declared best literal achievements of croatian literature of 20th century, it is certainly extremely important to deal with the novels themselves. The novels are full of political allusions and outline social reality, so we also used professional literature related to the history of Croatia, especially in the period when the mentioned novels were written.

Ključne riječi: Na rubu pameti, Mirisi, zlato i tamjan, ideologija, političke okolnosti, povijesne okolnosti

Keywords: Na rubu pameti, Mirisi, zlato i tamjan, ideology, political circumstances, historical circumstances

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Biografije književnika kao okosnica razumijevanja romana.....	4
2.1. Biografija Miroslava Krleže.....	4
3.1. Biografija Slobodana Novaka.....	11
3. Ideološka kompleksnost romana <i>Na rubu pameti</i>	14
4. Ideološka kompleksnost romana <i>Mirisi, zlato i tamjan</i>	31
5. Analiza glavnoga lika romana <i>Na rubu pameti</i>	37
6. Analiza glavnoga lika romana <i>Mirisi, zlato i tamjan</i>	44
7. Zaključak.....	49
8. Literatura.....	51
9. Životopis.....	52

1.UVOD

Romani *Na rubu pameti* i *Mirisi, zlato i tamjan* vrhunska su djela hrvatske književnosti. Gotovo je neosporno da su upravo ta dva romana obilježila hrvatsku književnost 20. stoljeća i hrvatsku književnost uopće. Napisana od strane dviju književnih gromada, ti romani upisali su se u anale naše književnosti i dan – danas su ostali predmetom proučavanja znanstvenika koji se bave proučavanjem književnosti. Poveznice između ovih dvaju romana su očigledne; oba romana imaju u prvom planu glavni muški lik, muškarci su otpadnici iz sredine u kojoj obitavaju. Razlozi za njihovo otpadništvo su, doduše, različiti. Glavni lik romana *Na rubu pameti*, bezimeni doktor prava (u nastavku rada pisat ćemo Doktor, radi lakšega razumijevanja), izvrnut je javnome ruglu, odnosno odbacivanju okoline. S druge pak strane, Mali (glavni lik romana *Mirisi, zlato i tamjan*) ne nailazi na javnu pogrdu ili prozivanja poput Doktora, no on je lik koji na osudu i svojevrsnu kaznu nailazi upravo u dubini sebe. Virtuozna psihološka karakterizacija likova u romanima, posebice glavnih likova, jest upravo jedna od zajedničkih karakteristika ovih romana. Nadalje, zajednička je odlika obaju romana povijesni kontekst, ideološka i moralna pitanja koja se provlače kroz radnju obaju romana. U *Na rubu pameti*, romanu objavljenome 1938. odnosno u međuratnom periodu, naglasak se stavlja na malograđanštinu, licemjerstvo i specifičnu pojavu u ljudskome društvu – poltronstvo. Malograđanska sredina u kojoj Doktor obitava s prezirom i a priori osuđuje Doktora, stavljajući se na stranu Domaćinskoga, ne preispitujući uopće Doktorove motive zbog kojih je on na večeri u ljetnikovcu napao Domaćinskoga i otpočeo cijelu priču. Domaćinski kao ugledna figura njihove sredine, neupitan je autoritet i poduzetnik i nemoguće je suprotstaviti se njegovoj figuri. Upravo ideja suprotstavljanja dovodi do dramatične situacije u nastavku. Doktor, kao buntovnik, ne može prešutjeti hvalisanje Domaćinskoga o tome kako je ustrijelio četiri nenaoružana muškarca, vojna dezertera na kraju Prvoga svjetskog rata, 1918. godine. Upravo to licemjerno hvalisanje ubojstvima četvero ljudi i predstavljanje istoga kao vrline, ono je što potiče Doktora na bunt na večeri. Osim tog licemjerja, prisutno je i licemjerje i

laži njegove supruge Agneze, za koju se u nastavku saznaje da je ljubavnica učitelja svojih kćeri. Bitno je da naglasimo svojih, budući da se ispostavlja da kćeri nisu i Doktorove. Period u kojemu se odvija radnja romana *Na rubu pameti*, kao što rekosmo, jest međuratni period, odnosno tridesete godine 20. stoljeća. Taj detalj se očituje u radnji, u prvom planu su likovi koji su pripadnici građanske klase, poduzetnici, odvjetnici, kapitalisti.

S druge pak strane, radnja romana *Miris, zlato i tamjan* odvija se u poslijeratnom periodu, šezdesetih godina 20. stoljeća. Glavni lik romana, Mali, bio je pripadnik partizana u Drugome svjetskome ratu te tijekom cijele radnje romana govori upravo o tome – o svojim idealima, novome socijalističkom društvu koje je nastalo i posljedicama tih promjena. Lik Maloga prikazan je u romanu kao personifikacija propalih ideala, neuspješnog novoga režima. S druge pak strane, suprotstavljen njemu, lik je Madone. Madona je starica koja je personifikacija staroga, propaloga društvenoga sustava. Ona je nekadašnja plemkinja, zemljovlasnica, žena koja je nekoć bila vlasnica većine otoka na kojemu se odvija radnja romana. Madona je simbol nekadašnjeg kapitalističkoga, patrijarhalnoga sustava. Ona, kao relikvija prošlosti, simbolički se suprotstavlja liku Maloga, kao simbolu nove, socijalističke stvarnosti. Ova genijalna kontradiktornost dvaju glavnih likova, odnosno esencija njihova bivanja, upravo je ono što daje genijalnu crtu ovome romanu. U romanu se, osim suprotstavljanja dvije ideologije, maestralno ocrtava psihološki profil Maloga. On je nezadovoljan, frustriran pojedinac, koji se u svojoj razočaranosti novonastalim društvenim poretkom povlači na otok i, sa svojom suprugom Dragom, odlučuje njegovati nepokretnu i bolesnu Madonu. Osudivši se na taj čin, on sam sebi simbolički nameće kaznu za nekadašnje ideale, odnosno osjećaj neuspjeha u realizaciji tih ideala.

Razlika među ova dva romana odnosi se na mjesto radnje i društveno – političke okolnosti te izbor likova. U romanu *Na rubu pameti* likovi su pripadnici građanskoga sloja društva, to su utjecajni, poznati pojedinci, kao što je i sam lik Doktora. S druge pak strane, u romanu *Miris, zlato i tamjan*, likovi

su ljudi iz male sredine. Likovi u tom romanu nisu obrazovani, uspješni ljudi s društvenim utjecajem koje odlikuje malograđanština. To su karakteri ruralne, primorske sredine. Od likova u *Na rubu pameti* razlikuje ih element religioznosti. Novak u svom romanu unosi vjerske elemente, njegovi su likovi pobožni, prisutan je lik pripravnice za časnu sestru. Prisutnost tih vjerskih elemenata u romanu također se može tumačiti kao suprotstavljanje tradicionalnih vrijednosti i nove, socijalističke realnosti.

U nastavku rada, razradit ćemo biografije pisaca i povezati ih s romanima koje su napisali, analizirat ćemo likove u oba romana te analizirati ideološku kompleksnost i povijesne okolnosti realizirane u oba romana.

2. Biografije književnika kao okosnica razumijevanja romana

Kako bismo proveli analizu ovih dvaju romana te kako bismo stekli uvid u ideološka, moralna, vjerska i ostala pitanja koja se provlače kroz djela, važno je obraditi i biografije njihovih autora – Miroslava Krleže i Slobodana Novaka. pisci koji su utjecali na tijek hrvatske književne povijesti te su proglašavani najvećim piscima hrvatskim 20. stoljeća imali su vrlo obimne biografije koje ćemo obraditi u nastavku.

2.1. Biografija Miroslava Krleže

Miroslav Krleža hrvatski je dramski pisac, pjesnik, novelist, romanopisac, esejist, leksikograf, putopisac. Njegova književna ostavština je pozamašna kao i njegov kulturno – povijesni utjecaj za hrvatski narod. Rodio se u Zagrebu 1893. u kojemu je i umro 1981. godine. „U Zagrebu polazio osnovnu školu i četiri razreda klasične gimnazije (1899–1908); školovanje nastavio na kadetskoj školi u Pečuhu (1908–11) te na vojnoj akademiji Ludoviceum u Budimpešti (1911–13). Dva puta je bježao u Srbiju (1912. i 1913) privučen burnim pov. događajima koji su se u to vrijeme odigravali na Balkanu; zbog nediscipline 1913. bio je isključen iz Ludoviceuma” (Krleža, Miroslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.). Iz ovoga navoda o Krležinoj mladosti možemo iščitati njegov buntovnički duh koji je i udahnuo u lik Doktora u romanu *Na rubu pameti*. Nadalje, navode se opisi perioda njegova života vezanih uz rat i političku situaciju: „Potkraj 1915. bio je unovačen i u ljeto 1916. poslan na bojište u Galiciji; zbog bolesti je bio oslobođen od vojne službe na ratištu pa se potkraj 1917. vratio u Zagreb. Pisao je komentare o stanju na bojištima I. svjetskog rata, počeo objavljivati prve knjige te s krugom vršnjaka na valu općega nezadovoljstva i skromnih zasada socijaldemokratske tradicije sudjelovati u formiranju začetaka hrvatskoga komunističkoga

pokreta.” (Krlježa, Miroslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krlježa, 2013. – 2024.) Iz ovoga dijela njegove biografije možemo shvatiti nastanak njegovih ranijih djela koja su tematizirala ratna zbivanja. U poslijeratnom periodu njegov život obilježen je raznim događajima, „Premda je Krlježino djelo izrazito određeno Zagrebom, više je puta dulje vrijeme izbivao: 1920–21. boravio je u ludbreškome kraju, početkom 1925. nekoliko je mjeseci boravio u Rusiji; od siječnja do rujna 1932. bio je u Češkoj, pa u Varšavi i Parizu; od jeseni 1933. pokušavao je djelovati u Beogradu, gdje je 1934. s M. Bogdanovićem pokrenuo časopis *Danas*. ” (Krlježa, Miroslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krlježa, 2013. – 2024.). Upravo u tom periodu stvara i 1938. objavljuje roman *Na rubu pameti*. Međutim, mišljenja o Krlježi su podijeljena, „(..) javnost je u odnosu prema Krlježi podijeljena u dva neprijateljska tabora do, kako kaže Krešmir Nemeć, šizofrenosti. Krakovi ovog šizofrenog položaja do sada su se različito nazivali: s jedne strane su krlježofili (apologeti, panegiričari, obožavatelji, slavitelji) a s druge krlježofobi, (pamfletisti, protivnici, osporavatelji, mrzitelji), ponekad i krlježijanci i antikrlježijanci.” (Nikčević, 2016: 17-18)

Sanja Nikčević odlično je i slikovito opisala stav književnih kritičara i znanstvenika spram Miroslava Krlježe. Iako je neupitno da je riječ o velikom književniku i možda i najvećem hrvatskom književniku 20. stoljeća prijepori i dalje postoje. „Dva suprotstavljena tabora profilirala su se kao: krlježoduli i krlježoklasti. Termine sam preuzela iz sukoba oko ikona (ikonoduli i ikonoklasti) jer se očito Krlježa u našoj javnosti ponovno uspostavlja/ruši, kao ikona hrvatske kulture. Zato su sve rasprave i dalje na mitskoj, odnosno nadnaravnoj razini jer su krlježoduli na razini obožavanja, a krlježoklasti na razini demoniziranja Krlježe i kao pisca i kao čovjeka” (Nikčević, 2016: 18). Upravo je ideologija obilježila život Miroslava Krlježe, ali i njegovu ostavštinu. On je nakon smrti kritiziran upravo zbog ideologije i prisutna je ideološka kompleksnost ukoliko se govori o njegovom liku i djelu, „Demonizacija Krlježe

temelji se na tezi krležoklasta da je Krleža bio državni pisac i komunistički svetac kojega danas, nakon promjene vlasti i smjene ideologija, treba skinuti s trona. Krležoklasti tvrde da se Krležina veličina temelji na dvije činjenice. Prva je njegova prgava osobnost, oštre i izravne uvrede, osobni napadi, te političke diskvalifikacije u polemikama koje su očiti obračuni s neistomišljenicima. Kako kaže Dubravko Jelčić, umjesto argumenata ili činjenica Krleža je koristio: vatromet neuljudnih riječi i pogrda, grubih diskvalifikacija ili po, njegovom mišljenju, humorno podrugljivih, a u stvari neuljuđenih pridjevaka.” (Nikčević, 2016: 19).

Krleža se povezuje i s socijalističkim režimom te mu se prigovara sprega s vlasti, „Drugim i pravim razlogom Krležine veličine krležoklasti smatraju njegovu političku poziciju koju je obilno koristio, kako protiv drugih pisaca tako i za vlastitu promociju. Krleža je nakon Drugoga svjetskog rata, kao prijatelj Josipa Broza Tita, postao ideolog komunističke kulture ali i njezin najznačajniji predstavnik, pa je zato dobio vodstvo Leksikografskog zavoda. Kako kaže Davor Velnić: Veći dio mita o »gromovniku s Gvozda« (...) je rezultat komunističke hegemonije u književnosti (kulturi) i prekomjerne Krležine sujete. Krležoklasti smatraju da je Krleža imao poziciju najvažnijeg pisca ali da se nikada nije čitao, kako tvrdi Ivan Aralica. Smatraju da nakon gubljenja političke moći Krleža nikoga ne zanima ni u knjižnicama ni na sceni, reći će Ivan Bekavac.” (Nikčević, 2016: 20).

Nadalje, politika i ideologija su utjecale i na Krležino književno stvaralaštvo i njegove likove, što mu se također zamjera: „Krležoklasti su u pravu kad govore da je politika utjecala na Krležinu književnost. Pisao je programatski, svjesno zagovarajući određene ideološke i filozofske stavove. S gledišta marksizma bavio se razotkrivanjem plemstva i bogate buržoazije (ciklus o Glembajevima) kao trulog društva u kojem pate poštteni radnici i intelektualci, što je vodilo zaključku da su komunisti bili u pravu kad su srušili takvo društvo. S pozicije sekularizma, ateističkog svjetonazora, dokazivao je da nema Boga (Put u raj)

odnosno da je srednji vijek najgora od svih epoha koje smo preživjeli (Balade Petrice Kerempuha).” (Nikčević, 2016: 22).

Međutim, autorica smatra da te kritike nisu posve opravdane s obzirom na njegove izražene političke stavove i prije uspostave socijalističkoga poretka: „Sve to jest politika, ali ne znači da nije bio iskren u svojem uvjerenju jer ga je zagovarao i prije negoli su i ateizam kao svjetonazor i komunizam kao ideologija službeno došli na vlast. Zagovarao ih je i kad su te teze izazivale otpor javnosti i reperkusije vlasti. Usto, svako dramsko djelo ima i svoj politički i ideološki temelj što se može pratiti od antičke tragedije do danas.” (Nikčević, 2016: 22)

Krleži se predbacivao i jezik kojim je pisao svoja književna djela te se smatralo da je i jezik u službi ideologije: „Krležoklasti su u pravu i kad kritiziraju Krležin jezik. Govor likova u dramama često je umjetna konstrukcija koju je Krleža svjesno radio. Ponekad su razlozi bili politički, na primjer uklapanje u ideju jugounitarizma koji je mješavinu hrvatsko-srpskog jezika smatrao dobrim rješenjem za izgradnju »bratskog jedinstva« u Jugoslaviji. Zato se i sam trudio govoriti tom mješavinom jezika i upotrebljavati riječi iz srpske ekavice kao što će se vidjeti u njegovim citatima koji slijede jer mu, primjerice, stara hrvatska književnost sniva, svoj večni san. Takvu je jezičnu mješavinu nametao i svojim likovima. Kristofor Kolumbo govori sjutra, a u Areteju rimski turistički vodič govori pasulj, što nije logično ni za govor tih likova, niti za hrvatski jezik.” (Nikčević, 2016: 22-23).

Međutim, autorica navodi kako postoje objašnjenja stila i jezika Miroslava Krleže koja nisu nužno vezana za ideologiju, „Ponekad su razlozi jezične konstrukcije bili umjetničke prirode, jer je želio da mu se likovi uklope u neke od europskih trendova. Naročito je težio preuzimanju Ibsenove dramaturgije u pokazivanju mana više klase pa je zato želio i da mu se govor glembajevskih likova odvoji od plebsa. Ponekad je razlog bio želja da likovi izgledaju što »mudriji« pa neke od rasprava koje likovi vode o likovnoj umjetnosti izgledaju kao prepisani iz udžbenika ili novinske likovne kritike.” (Nikčević, 2016: 23).

Još jedna ideološka tema vezana je neposredno uz njegovo djelo *Gospoda Glembajevi*, odnosno uz njegov kasniji stav o građanskom sloju društva, „Krležoklasti su u pravu kad kažu da Krleža nije kritizirao svoje vrijeme nego je postao Glembaj. To najbolje pokazuje njegov odnos prema drami *Gospoda Glembajevi*. Iako napisana 1928. kao kritika građanskog društva, s vremenom je sam Krleža promijenio stav: Uobičajilo se danas da se o likovima iz trilogije »Gospoda Glembajevi« govori kao o nitkovima, o zločincima, o bludnicama, a ja sam se usudio već davno skromno primijetiti: da smo kojom srećom imali našu građansku klasu na visini ove tako »odizone glembajevštine« naslijedili bismo bili jednu zamjetnu civilizaciju, što na žalost nije slučaj. To je objavljeno 1969. kada je Krleža već živio u »zamjetnoj civilizaciji«, u bankarskoj kući s predivnim vrtom i ljubio ruke damama prilikom susreta. Tada mu građanska klasa nije bila tako zazorna kao kad je bio mlad i buntovan.” (Nikčević, 2016: 25). Nadalje, govorimo o tome kako je Krleža ima značajnu ulogu u društvu za svoga života te je kreirao ideološku sliku novoga socijalističkog društva, bio je osnivač i vodio je Leksikografski zavod, „Istina je i da je Krleža nakon Drugoga svjetskog rata bio umjetnički ideolog zemlje. Imao je ne samo prijateljstvo najmoćnijeg čovjeka u zemlji (Josipa Broza Tita) nego i važne pozicije kao vodstvo Leksikografskog zavoda u Zagrebu, jedne od najvažnijih institucija u svakom narodu. Enciklopedije stvaraju službenu i važeću sliku znanja i poimanja svijeta (kako povijesti, tako i sadašnjosti) za čitave generacije. Krleža je to mjesto dobio očito kao ideolog jer formalnog obrazovanja za to nije imao. U Leksikografskom zavodu imao je tim obrazovanih ljudi koji su mu pisali natuknice ali je on svaku pročitao prije tiskanja i ispravio prema slici koju je gradio. Njegovi suradnici vrlo su često bili različiti nepodobni ljudi ili čak i disidenti koje je spašavao i davao im posao. Kako kaže Davor Velnić: U uredništvu su sjedili podobni ali prezreni članovi endehazijske Hrvatske enciklopedije, pa tako i Mate Ujević, kao glavni urednik te stare enciklopedije. Naravno da su svi oni dopuštali da se jedinice mijenjaju kako Krleža kaže.” (Nikčević, 2016: 25).

Krleža je također bio sklon ideološki se razračunavati s književnicima i književnim ostvarenjima iz prošlosti, „Zatim je Krleža anatemizirao sve romantičarske pjesnike ne poznajući europski kontekst, a 19. stoljeće je doslovno poništio! Hrvatske povijesne tragedije Krleža je negirao zbog nacionalizma i veličanja plemstva kao dokaza legitimiteta nacije i države, građanske drame zbog dekadencije, a zapravo im je zamjerao afirmaciju drugog svjetonazora i pripadanje drugom ideološkom sistemu. Prema Krleži Hrvatski narodni preporod nije nikog preporodio. Krležinim riječima: I govoriti danas o tom preporodu znači pre svega govoriti o grobnici i o mrtvacima. Piramida tih hrvatskih literarnih mumija sniva svoj večni san, a po njihovom gnjilom mesu i belim generalskim dolamama i vengerkama riju crvi grobari i književni moljci. (...) O taj crvotočni svet što po lešini vonja! (...) I svi ti leševi i sva gamad crva grobara treba da izgori jednom zauvek! Dosta je već tih genija i tih lučnoša i tih akademika i tih sarkofaga. Sami akademici, sami sarkofazi, mrtvaci voštani i ukočeni, mrvilo, pustoš i opela.” (Nikčević, 2016: 27).

Također, smatra se da je Krležina ideologija utjecala i na njegovu recepciju književnih suvremenika, „Osim na povijest, Krleža je snažno utjecao i na recepciju književnih suvremenika. Krleža je, kako kaže Nemeč, zauzimao gotovo cjelokupni prostor hrvatske kulture i krležoklasti su u pravu kada dokazuju da su zbog sjene sumorne Krležine krošnje, Krležine kabanice ili kišobrana i dramski suvremenici imali smanjeni prostor djelovanja. Krleža je eliminirao ne samo pisce očita drugačijeg svjetonazorskog ili političkog uvjerenja (Hrvatski katolički pokret koji je bio snažan tridesetih godina ne samo kod nas nego i u svijetu), nego je javno zamjerao i realistima, i modernistima, i avangardistima.” (Nikčević, 2016: 29).

No, ideološka pitanja vezana za Krležu nisu vezana samo za period socijalističke Jugoslavije kada je on imao utjecaja: „Krležin je opus bogat i traje, ne samo zbog političke moći koju je imao. I prije negoli je Krleža stekao tu moć, dakle, dok je vladao drugi svjetonazor i druga ideologija, njegovo je

djelo izazivalo svađe među srednjoškolicima koji su se opredjeljivali kao krležijanci i antikrležijanci jer su ga osjećali kao drugačiji i novi glas u književnosti. Njegova su predavanja bila prepuna ljudi koji su ga željeli slušati iako se ulaznica naplaćivala. Njegov je časopis Književna republika bio čitan i važan u kulturnoj sredini, tiskan je u 4 000 (četiri tisuće!) primjeraka. Od 1920. i zabrane Galicije do 1930. postavljeno mu je sedam premijera u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu! ” (Nikčević, 2016: 34-35).

No, Krležom i njegovim književnim opusom te društvenom djelatnosti bavili su se i drugi znanstvenici. Velimir Visković navodi kako u Krležinu opusu nastalom između dvaju svjetskih ratova nalazimo ne samo primjere eruditskog diskursa već i forme koje možemo nazvati protoenciklopedičkima. Visković navodi kako enciklopedijske članke ponajviše podsjećaju Krležine glose objavljivane u Indeksu. To je bio registar i tumač imena, knjiga, događaja i pojmova u časopisu Danas 1934. U njima Krleža, koristeći se formom lapidarne enciklopedijske odrednice, tumači pojmove i biografije osoba koje se spominju u časopisu Danas, a budući da taj časopis, kao uostalom ni drugi Krležini časopisi, nije bio striktno književno orijentiran, već se bavio širokim spektrom kulturnih, povijesnih, filozofskih i političkih problema kojima je socijalnokritički i angažirano pristupao, taj Indeks doista poprima obilježje svojevrzne enciklopedije (Visković, V. ENCIKLOPEDIZAM. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.). Također, Visković govori o političkim aspektima Krležinog poslijeratnoga djelovanja i o njegovu odnosu s Josipom Brozom Titom, „Na sastanku Krleže i Broza potkraj 1945. u Beogradu (prema svjedočenju M. Đilasa) dogovoreno je da se predratni sukobi Krleže s Komunističkom partijom ne obnavljaju, da se ne pokreće ni pitanje Krležina nepriključivanja NOB-u, te da se K. kao eminentni lijevi intelektualac uključi u izgradnju novoga društvenog poretka.” (Visković, V. ENCIKLOPEDIZAM. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.).

2.2. Biografija Slobodana Novaka

Budući da smo dali uvid u lik i djelo Miroslava Krleže, trebamo se osvrnuti i na lik i djelo Slobodana Novaka. Njegova ličnost nije ništa manje zanimljiva, on je književnik koji je obilježio hrvatsku postmodernu i period hrvatske književnosti poslije Drugoga svjetskog rata. „Novak, Slobodan, hrvatski književnik (Split, 3. XI. 1924 – Zagreb, 25. VII. 2016). Gimnaziju pohađao u Splitu, maturirao na Sušaku 1943. Za vrijeme II. svjetskog rata pridružio se antifašističkom pokretu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1953. završio je studij jugoslavistike. Radio je kao lektor, novinar i urednik u novinama, časopisima i izdavačkim kućama te kao ravnatelj Drame u splitskome HNK-u. Pokrenuo je i uređivao časopise *Izvor* i *Krugovi*. God. 1989. dobio je Nagradu »Vladimir Nazor« za životno djelo. Redoviti član HAZU-a bio je od 1991.” (Novak, Slobodan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.)

Kao što vidimo u ovoj kratkoj biografskoj natuknici, Novakova mladost je bila obilježena ratnim događanjima te je i sam sudjelovao u antifašističkom pokretu i bio je u ratu. Stoga ne čudi što je upravo lik Maloga u *Mirisi, zlato i tamjan* čovjek koji je bio partizan te je sudjelovao u ratu. Nameće se pomisao da je lik Maloga izgradio upravo na svojim ratnim podvizima i ideološkim stremljenjima iz mladosti.

Kada se osvrnemo na njegova ostala prozna djela možemo vidjeti kako se motivi poput motiva mora, poljoprivrede, otoka, pojavljuju i u njegovim djelima koja su nastala prije no što su nastali *Mirisi, zlato i tamjan*. Također, egzistencijalistička optika kroz koju je pisan navedeni roman nije Novakov prvi pokušaj, on se egzistencijalističkom tematikom poslužio i u svojim ranijim djelima. Navodi se i Novakov rad u časopisima, „(..) hrvatska književna historiografija pamtit će ga u prvome redu po pripovjednoj prozi, koju je ubrzo počeo objavljivati u *Krugovima* i *Republici*. Već ga je njegov prozni prvijenac, kraći roman ili dulja pripovijetka, *Izgubljeni zavičaj* (1955), odredio kao

jednog od najznačajnijih pisaca hrvatskog egzistencijalizma. Taj je tekst također uveo teme i motive koje će Novak opsesivno razrađivati u potonjim prozama. Pripovjedač *Izgubljenoga zavičaja* kao odrastao muškarac dolazi na otok na kojem je proveo djetinjstvo te se kroz četiri priče koje predstavljaju četiri godišnja doba (šišanje ovaca, ribolov, berba grožđa, pečenje rakije) bavi problemima vremena, sjećanja i zaborava. U središtu teksta nalazi se naknadno sjećanje pripovjednoga subjekta koje razara ideju o njegovu arkadijskom djetinjstvu tako što u njem pronalazi niz klasnih, rodnih i ideoloških pukotina.” (Novak, Slobodan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.)

Vjerske elemente, odnose svetog i profanog, katoličanstvo i ostale religijske motive on je razradio i u svojim novelama: „U proznoj zbirci *Tvrđi grad* (1961) prevladava ironijski ton, a u njoj se nalaze neke od Novakovih antologijskih novela poput *Južnih misli*, *Treba umrijeti logično* ili *Badesse madre Antonije*. Posljednja također tematizira sjećanje na otočno djetinjstvo, no naglašava odnos svetog i profanoga, katoličanstva i svjetovnosti, koji će Novak razraditi u romanu *Mirisi, zlato i tamjan* (1968).” (Novak, Slobodan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.). Kao što možemo primijetiti iz citata o njegovoj bibliografiji i biografiji, Novakov život i rani radovi vodili su prirodno ka pisanju djela kojim se bavimo, *Mirisi, zlato i tamjan*. Jezični stil Slobodana Novaka uvelike je obilježen upravo ironijom, koju je kao stilsko obilježje razradio i u svojim kasnijim djelima, a bio je prepoznat i kao pisac koji se koristio parodijom: „Ironijski ton najjači je u Novakovu romanu *Izvanbrodski dnevnik* (1976). Sastoji se od triju dijelova (*Jednosmjerno more*, *Školjka šumi* i *Nekropola*), a osobit je zbog uvođenja autoreferencijalnih i metafikcionalnih postupaka u tekst, odnosno zbog parodiranja samoga čina pripovijedanja i pisanja.” (Novak, Slobodan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.). Novak se bavio i pisanjem radiodrama poput *Strašno je znati*, 1961; *Trofej*, 1963; *Majstore, kako vam je ime?*, 1966; *Zakrivljeni prostor*, 1969. S obzirom na popularnost i

književnu virtuoznost Slobodana Novaka, nije neobično što je redatelj Ante Babaja na temelju njegovih dvaju romana snimio i filmove *Mirisi, zlato i tamjan* (1971.) te *Izgubljeni zavičaj* (1980.).

Njegovom biografijom i ideološkim osvrtima bavio se i Josip Pečarić, koji je ovako dao osvrt na njegov lik i djelo: „Prepoznat je njegov pripovjedački dar koji će s godinama dobivati sve snažniji, originalniji izraz kao najbolji prozni tumač tzv. Druge moderne, obavijen crnim humorom i ironijom kojom je tako dobro vladao njegov suvremenik Ranko Marinković. I Novak u mnogim novelama dostiže virtuoznost novelista Marinkovića, osobito u novelama „Badessa madre Antonia“ i „Treba umrijeti logično“ iz zbirke „Tvrđi grad“. A zatim, možda potaknut i Krležinim kavanskim podbadanjima da ne priznaje prozaista koji nema velik, opsežan roman (kako svjedoče da je rekao Ranku), no vjerojatnije i mimo te sugestije, Slobodan Novak se upušta u literarnu pustolovinu koja će obilježiti njegov opus i ostati znanjavijek zapamćena na uštrb ostalih njegovih djela, piše „Mirise, zlato i tamjan“ u kojima ostvaruje najveći estetski domet. Knjiga je

objavljena 1968., strukturirana moderno i začudno složeno, a opet čitko, privlačno, u kontroliranoj egzistencijalističkoj maniri sa snažnim osobnim pečatom (pisano u „Ich“ formi) nepretenciozno u smislu nečitkih poigravanja jezikom i asocijacijama, ali i zahtjevno za nedovoljno upućenog čitatelja koji ipak razumije (i generacijski se podosta poistovjećuje) s otrježenjem autorovim i oslobađanjem od iluzija revolucionarne mladosti uz pomoć biblijskih i sakralnih posezanja za vječnim istinama i vječnošću samom koja i čovjekovu radost i otuđenja i tragedije i zablude napokon smiruje u jedino stalnom i općeljudskom ritualu smrti.” (Pečarić, 2021: 16-17).

3. Ideološka kompleksnost romana *Na rubu pameti*

Kada govorimo o romanu *Na rubu pameti*, ideologija, odnosno svjetonazori koji se oslikavaju i kritiziraju su mnogobrojni. Lik Doktora, čovjeka koji je prezren i odbačen od svoje sredine jer se usudio izreći svoje mišljenje, odnosno suprotstaviti se liku Domaćinskog jest nosilac borbe protiv tih pogrešnih društvenih svjetonazora. Poltronstvo, malograđanština, prekriveni nemoral i često naslađivanje nad sudbinom nesretnog pojedinca su motivi koji se opetovano javljaju u romanu. No, ukoliko krenemo od početka romana, vidjet ćemo da je Krleža odmah prvo poglavlje naslovio simbolično – *O ljudskoj gluposti*. Glupost kao odliku društva u kojemu živimo, kao odliku ljudi koji su na visokim položajima, koji kreiraju našu svakodnevicu, pripovjedač razrađuje u svojim promišljanjima. Upravo zato možemo reći da je pitanje ljudske gluposti zapravo i ideološko, svjetonazorsko pitanje. Pitanje koje oblikuje naše živote, oblikuje društvo u kojemu obitavao. Upravo u tome uvodnome dijelu romana pripovjedač govori o pravilima univerzuma, pojavnostima oko nas i nadovezuje se pomoću toga na pojavu koju naziva ljudskom gluposti: „(...) vrijeme zove "prirodnim zakonima": zašto, na primjer, buterbrot pada uvijek na onu stranu koja je namazana maslacem a nikada obratno? Slučaj? Ne! Zakon. Svemirski zakon. Ili: zašto se dim lokomotive povija uvijek na onu stranu na kojoj čovjek promatra krajinu iz jurećeg voza? To su, vidite, pitanja na koja nema odgovora, jer su to problemi sasvim nejasni, čak - moglo bi se reći - i neobjašnjivi, a ljudska je pamet tugaljivo bespomoćna, pak ako se netko uzrujava zbog ljudske gluposti, ne će biti ni sam baš pretjerano nadaren umom.” (Krleža, 2013: 13). U nastavku pripovjedač kritizira takozvane „slobodne mislioce”, odnosno ljude koji su samoprolašeni intelektualci koji izriču svoje teorije o svijetu koji nas okružuje: „Izvolite vi ovakvom jednom "slobodnom misliocu" izjaviti da vam pojam deteologizirane kiše nije baš sasvim jasan, i da vi lično baš ne vjerujete da su nebeske vodovodne naprave božanskog podrijetla, ali da vam je šetnja po kiši u svakom slučaju milija od

ispraznog nadmudrivanja, taj će vas gospodin inkvizitor zaklati u ime one "slobodne misli", kao što vas je klaio jučer u ime bilo kakvog drugog imperativa..." (Krlježa, 2013: 14).

U nastavku teksta, pripovjedač razlaže svoju teoriju o gluposti, dajući vrlo opširne opise te pojave koja ga muči. Indirektno pripovjedač povezuje ljudsku glupost s određenim karakteristikama ljudskim, aludirajući na karakteristike koje krasi ljude koje on smatra glupima: „Bila dakle ljudska glupost božje djelo ili ne, ona se ne gubi u svome djelovanju. Od jedne gluposti ljudske do druge put često traje stoljećima: kao svjetlost pogasle zvijezde, glupost još nikada nije propustila da ne doputuje na kraj svoga određenja. Poslanstvo je gluposti, po svoj prilici, svemirsko, u višem, kišovitom, nedeteologiziranom smislu te riječi: glupost je nebeska sila koja djeluje kao teža ili kao svjetlost, kao voda i, uopće, kao svemirski elemenat. Glupost je sama u sebe zaljubljena i njeno je samoljublje bezgranično.” (Krlježa, 2013: 14). Pripovjedač u nastavku teksta navodi kako se ljudska glupost utaborila, uvukla u sve pore društva, posebice među slojeve društva među kojima se ova odlika ne bi nikako očekivala: „Glupost se je zaogrnila dostojanstvom i pozivima, zvanjima i činovima, glupost nosi zlatne lance lordmajorske i zvekeće ostrugama i kadionicama, glupost nosi cilindar na svojoj veleučenoj glavi, a ta je cilindrička glupost elemenat što sam ga proučio prilično pomno, jer sam među tim cilindričacima imao čast i sreću proživjeti čitav jedan svoj maleni, neznatni život skromnog građanskog lica, toliko skromnog, te se rasplinulo gotovo do nevidljivosti.” (Krlježa, 2013: 14). Nadalje, razvija se teorija o specifičnoj vrsti ljudi, koje krasi upravo glupost, a oni kao pojedinci su na visokoj razini u društvu. Razrađena teorija o toj vrsti ljudi obuhvaća njihovo djelovanje u društvu i status koji imaju. Pripovjedač nadjeva zanimljiv naziv za tu vrstu glupana, i to naziv na latinskome jeziku: „Naš domaći, autohtoni, takoreći, narodni rasni homo cylindriacus, dakle, koji stoji po pravilu uvijek na čelu jedne takozvane "kulturne (cilindraške) ustanove", razmišlja u sjaju svoga građanskog dostojanstva o sebi ovako: u ime sedam hiljada doktora naše cilindričke znanosti, ja stojim na čelu te iste naše znanosti kao njen najučeniji

predstavnik, svakoga poštovanja najdostojniji! Svaka moja riječ do dana današnjega bila je na svome mjestu i u mojim veleučenicima raspravama što ih je štampala naša cilindrična akademija nema ni jedne jedine pravopisne pogreške, a naš je pravopis, zna se, prilično zapleten. Već sam fakat što se naši pravopisi, takoreći sezonski mijenjaju, već sam taj fakat govori o natprosječnoj nadarenosti naše cilindrične, kaligrafske, pravopisne rase!” (Krleža, 2013: 14).

Jedan zanimljiv detalj, također s početka romana, ironijskim tonom oslikava zastupljenu malograđanštinu, odnosno potrebu da se ljudi obrazuju u zvanjima koja nisu za njih, ali su društveno cijenjena. Primjer za tu malograđanštinu je upravo Doktorova najstarija kći Agneza: „I o muzici se je mnogo govorilo, jer su kod moje starije djevojčice Agneze bili otkrili naročito lijep sopran, te ju je moja žena izgurala na konzervatorij, i kako se Agneza spremala za pjevačicu (za veliku karijeru koloraturne pjevačice), to se kod nas mnogo sviralo, pjevalo, govorilo o operi, o koncertima i o umjetnosti, a kako je moja gospođa uopće bila svestrano nadarena i predstavljala u našim malim i zaostalim prilikama jednu kulturnu, visoko odnjegovanu, u najljepšem smislu te riječi lijepu dušu...” (Krleža, 2013: 16). Ovaj naočigled sitan detalj, jedan je od uvoda u roman koji obiluje opisima malograđanštine i licemjerja. Nadalje se širi priča vezana za malograđanštinu, ovaj put pripovjedač nam navodi što je sve njegova sredina iznijela o njegovu životu nakon skandala s Domaćinskim u vidu tračeva: „(Da sam spolno zaraženi razvratnik koji je zarazio svoju vlastitu ženu, to sam doznao tek kasnije, kad je oko mene počeo da zvižduka vjetrić, kada se je sve uznemirilo oko mene preko noći i kad sam pao u centar pažnje našeg javnog mišljenja: da sam rogonja, da mi je žena imala kućnog prijatelja već sedam godina, da sam bludnik po svom vlastitom priznanju, pa čak da ni moja vlastita djeca nisu moja vlastita djeca, to sam dočuo tek u onom dijelu svoje životne plovidbe kad se rasplinula tridesetogodišnja tišina...” (Krleža, 2013: 16). Kada govorimo o okruženju u kojemu živi glavni lik, potpuno je neupitno o kakvim se sve ljudima radi budući da nam daje opis te sredine mnogo puta. Doktor opisuje ljude iz svoje sredine na vrlo živopisan i zanimljiv način, opisujući njihove životne putove i načine na koje su stekli svoja znanja i

imovinu. Upravo ti opisi ponovno daju odličan opis licemjerja koje okružuje glavnoga lika, tu ideologiju kojim se vode njegovi sugrađani: „Promatrajući ljude sa prilično svježom znatiželjom, primjećivao sam kako se ljudi uzajamno prljaju po nekoj neshvatljivoj, dubokoj potrebi koja se u čovjeku objavljuje silinom teže: postoji u ljudima mračna snaga koja vuče dolje, k zemlji, u blato. Ljudi se progone uzajamno i osjećaju se progonjenima od kretnje, od pogleda, od riječi, ljudi se njuškaju međusobno nepovjerljivo kao zvijeri, ljudi jesu zapravo dvonoge životinje, ljudi krađu jedni drugima misli i novac (kao opice u prašumama što krađu jedne drugima banane), a kad su se nakrali i kad im se sito podriguje, onda zadovoljno gundaju valcere, mokreći u podzemnom pisoaru kakvog prljavog noćnog lokala, kamo iz daljine kroz koprenu dima i miris katrana dopire cilik slabe muzike: dobro nam ide, nažderali smo se tuđe muke, nose nas na jastucima, pijani smo, slava bogu.” (Krleža, 2013: 17). Pripovjedač nadalje opisuje u koje se sve slojeve društva uvukla ta ideologija licemjerja, malograđanštine i ljudske gluposti: „Toplo meso omotano tkaninom, izdvojeno iz prirode, postavljeno na stražnje noge: u crkvu, u sudnicu, na kazališne daske, na propovjedaonicu, na katedru, u pisoare, u krčme, u kasarne, to toplo meso obučeno po tajanstvenim pravilima raznolikih historijskih kostima, razvrstano u svetotajstvene kaste, podržavljeno ljudsko meso u dresuri đavolskog stroja....” (Krleža, 2013: 17).

Kada govorimo o svjetonazoru i idealima koje pripovjedač zastupa, o pogrešnim društvenim vrijednostima koje su prisutne, o licemjerju i profitiranju na pogrešnim temeljima, zasigurno je centralna figura romana sam lik Domaćinskoga. Taj čovjek, opisan od strane Doktora na vrlo pejorativan način, slika je i prilika svega pogrešnoga u društvu. Njegov lik je simbol pogrešne ideologije koja vlada u društvu, svega onoga protiv čega bi se ljudi u jednome naprednome društvu trebali boriti. Svakako je značajan prvi pripovjedačev opis Domaćinskoga, kojim nas uvodi u radnju romana, opis koji nas upućuje u uzrok propasti kojoj je glavni lik u kasnijem tijeku romana bivao izložen: „Gospodin generalni direktor Domaćinski, predsjednik industrijskog gremija, u kome sam bio generalni tajnik i pravni referent, generalni direktor

kartela, kome sam bio pravni zastupnik, tvorničar plehnatih škafova i noćnih lonaca, što ih eksportira u posljednje vrijeme u ogromnim količinama u Perziju, čovjek samouk, bivši konobar, krijumčar, ratni liferant, bankir, kućevlasnik, brodovlasnik, odbornik Golf-kluba, naivčina koja izgovara sebi samome neobično impozantne i tajanstvene riječi "okassion", "žofer", "mala ententa", "tresor" tako samosvjesno uvjereno, kao da je sve to jasno kao dva puta dva četiri" (Krlježa, 2013: 23). Ovaj fantastični opis Domaćinskoga obojen je ironijom, ogorčenosti i svime onime što pokazuje da se pripovjedač dubinski ne slaže s likom i djelom Domaćinskoga. Taj čovjek je predstavnik sloja ljudi koji su profitirali u ratnim i postratnim vremenima, obogatili se na sumnjiv i, naočigled sviju, nezakonit način. Međutim, zahvaljujući društvu koje se koristi takvim ljudima, nitko se takvim pojedincima ne želi suprotstavljati. Dapače, takvi ljudi su cijenjeni pripadnici visokoga društva, smatraju se dobrotvorima i naprednjacima. Lik Domaćinskoga je opisan kao surovi kapitalist, nacionalist i netko tko ne preza ni pred čime da bi održao svoje bogatstvo. Pripovjedač je slikovito i vrlo ironično opisao stavove Domaćinskoga, njegov odnos prema konkurenciji u poslu i time dao svoju ideološku karakterizaciju koja se kosi s tipičnim kapitalističkim poimanjem života i društva: „A Židove treba bojkotirati, jasno, jer ne spadaju u interesne krugove konjunktura perzijskih plehnatih noćnih lonaca gospodina generalnog, i osim toga nisu "naši", jasno, i stvari treba na kugli zemaljskoj urediti, jasno, energično i logično, kao što se danas uređuju puškom i browningom i vješalima, jasno! Hvala dragom gospodinu bogu, pamet je pobijedila. Svijet nije više tako glup da bi se dao vući za nos nekakvim revolucionarnim floskulama!" (Krlježa, 2013: 23).

Događaj na večeri u vikendici Domaćinskoga, na kojoj su prisutni Doktor i njegova žena, promijenit će putanju života glavnog lika. Naime, tijekom večere, osim dugih monologa, Domaćinski se hvali kako je ubio četvoricu muškaraca na samome kraju Prvoga svjetskog rata. Ovaj detalj je važan jer unosi povijesni i društveni kontekst u radnju romana oslikavajući političko-društvene okolnosti na kraju rata. Doktorovo gnušanje nad hvaljenjem Domaćinskoga tim činom je očigledno: „Tko bi mogao tom primitivnom

ćoravcu objasniti da je ordinaran zločinac i ubojica, ne zato što je ubio, što je zaklao, što je raskrvario ona četiri – kako on kaže – "bijesna psa", nego zato što to večeras priča kao svoju hvalevrijednu pustolovinu iz godine osamnaeste, kad je on, kao prorok i "dalekovidan političar, već prije osamnaest godina znao i predvidio kojim će se zapravo pravcem razvijati evropska politika." (Krlježa, 2013: 25). Doktor ovim opisom daje novi uvid u svoje svjetonazore – pokazuje svoju empatiju za ljudska stradanja, razumijevanje za povijesne i političke okolnosti i neslaganje s nasiljem kojim se Domaćinski hvali kao vrlinom: „(...) da naši seljaci, te "rebelske svinje zelenokadrovačke", nisu zapravo bili nikakvi banditi, da su onda pucale stijene jedne tamnice, jednog srednjovjekovnog austrohab-zburškog stanja, da je to bila zapravo međunarodna katastrofa, elementarna, takoreći praiskonska, da naš čovjek nije bio nikakav "bijesan pas" u tim danima, nego, obratno, čovjek iz koga je progovorilo dostojanstvo poniženog roba, to gospoda oko ovog stola ne bi shvatila..." (Krlježa, 2013: 25-26). Kulminacija te večere i govora Domaćinskoga, kojim otpočinje havarija za Doktora, događa se upravo neposredno nakon što se Domaćinski pohvalio tim ubojstvima. Naime, Doktor je, ne mogavši izdržati takvu morbidnu situaciju u kojoj se netko hvali da je ubio drugu osobu, ispod glasa osvrće na izjavu Domaćinskoga s primjedbom da je to moralno bolesno. Takvim stavom, Doktor ponovno pokazuje svoje vrijednosne i moralne uzuse i ideologiju koju zastupa: „Posve tiho, gotovo sentimentalno, kao s prigušenim uzdahom, ja sam sav zaronjen u svoje vlastite misli rekao da je sve to moralno bolesno, više kao komentar samome sebi..." (Krlježa, 2013: 26). Ovaj postupak Doktora, naravno, nije naišao na odobravanje Domaćinskoga, koji se već u prvom trenutku odlučio suprotstaviti Doktoru: „Gospodin generalni, koji je toga trena upravo bio palio svoju treću havanu, mješina s naprčenim usnama, s vodoravnim naborima na svome tvrdom niskom čelu, s pogledom ispod cvikera, s uzdignutom desnicom, u kojoj je plantjela žigica, prekinuo je na čas da siše zrak kroz havanu i, držeći poluzapaljenu cigaru između kažiprsta i srednjaka lijeve ruke, s gorućom žigicom u desnoj, nagnuo se spram mene i zapitao sa znakom iznenađenog čuđenja: što ja mislim, što je sve to krvavo,

kakav kriminal?” (Krleža, 2013: 26). Navedena reakcija Domaćinskoga na Doktorovu primjedbu je zoran pokazatelj beskrupuloznosti i besramnosti kojom se odlikovao Domaćinski. Upravo tim postupkom, pripovjedač je dao finalnu karakterizaciju Domaćinskoga kao loše osobe koja je besramna. Reakcija Domaćinskoga kojom je cjelokupna situacija kulminirala je uslijedila, on traži izravno od Doktora da mu se ispriča, inače će ga ustrijeliti kao psa (Krleža, 2013: 28). U danima poslije te večere, Doktor biva izvrnut osudi i ruglu od strane svojih sugrađana. Malograđanska i poltronska sredina opredijeljuje se bez razmišljanja na stranu Domaćinskoga. Naime, taj događaj u vinogradu je dobio nevjerojatne razmjere te je počela otvorena hajka i prozivanje Doktora od strane njegove okoline (Krleža, 2013: 28). U vihoru skandala i osuda kojima je Doktor bivao izložen, dolazi do novih otkrića. Naime, Doktor, kao i cjelokupna javnost, saznaje da ga njegova supruga Agneza ustvari prezire. Vrlo zanimljiv trenutak, u kojemu pripovjedač skreće pažnju s ideologije zla kao prevladavajuće društvene odlike na ideologiju bračnog i intimnog licemjerstva, „Zvuči bizarno, ali nije zato manje istinito: o svojoj ženi Agnezi doznao sam za ovih nekoliko dramatskih dana više no što sam to mogao primijetiti za čitavog jednog dosadnog apotekarskog braka. Dok nije došlo do ovog skandala s Domaćinskim, ja nisam imao ni pojma da me na svijetu nitko ne mrzi i ne prezire tako toplo kao moja vlastita supruga.” (Krleža, 2013: 29). Zanimljiv je trenutak u kojemu pripovjedač opisuje kako se tračevi o njemu i njegovom postupku na večeri kod Domaćinskoga tumače. Tračanje unutar gradskih kuloara izvrstan su pokazatelj svjetonazora urbane sredine koja se u mnogočemu više odlikuje malograđanštinom nego pravim urbanim mentalitetom. Gradski tračevi navodili su mnoge stvari - da je Doktor potegao prvi revolver, da je demolirao vilu u kojoj su večerali, da je uhvatio svoju ženu u prevari, da je supruga uhvatila njega u prevari, da je imao pozitivan test krvi na spolne bolesti i slično (Krleža, 2013: 30).

Doktor se u svom pripovjedanju nadalje osvrće na političko- društvena zbivanja toga perioda, opisuje koji ljudi i na koji način razglabaju o društveno političkim temama i iznose svoje ideologije, „ (...) jer je takav međunarodni

običaj da građanima izgleda da je na svijetu bolje ako su zahodi, kanali, puške, topovi i uopće strojevi u porastu. S takvom gospodom i uglednim šefovima naše statistike mogao sam da lumpujem, da pijem i bratimstvo, da igram šah, da razgovaram o pitanju Dalekog Istoka...” (Krleža, 2013: 31). Doktor nadalje dalje svoja opažanja, svoje utiske kako je postupao s ljudima u svome radu. On daje svoja iskustva u postupanju s ljudim kao primjer moralnoga i empatičnoga odnosa prema drugima bez potrebe da ikoga omalovažava i osuđuje. Njegov odnos prema ljudima možemo percipirati kao ideologiju empatije kojoj težimo mi danas kao pripadnici modernoga društva, „Postupajući s ljudima kao s ranjenicima ili bijednim patuljcima, imao sam svoju vlastitu metodu, metodu samilosti i simpatije za jadnike koji nemaju izgrađene lične, originalne, svoje pameti pa prema tome ne mogu imati ni svog vlastitog morala ni svoje vlastite volje, a nisu krivi što su u našoj domaćoj hladetini moluskna, skuhana, prosječna, siva smjesa sveopće nepismenosti, neobrazovanosti i paralize.” (Krleža, 2013: 32). Nadalje, pripovjedač nam podastire svoje stavove vezano za religijsku ideologiju koja nam se nametala u konzervativnom društvu, odraz dominacije katoličkoga klera. Ovaj aspekt je zanimljiv jer je poveziv s drugim romanom koji obrađujemo u ovom radu, *Mirisom, zlatom i tamjanom*, „Pretvorljiv patos laži. Bog je u crkvama isto tako drven kao i sveci po oltarima, pak je prema tome drvena i svaka riječ što je čujemo s propovjedaonice: slabo plaćeno, drveno građansko zanimanje i klepetanje vještačkim zubalom. Ali sve što se zbiva oko crkve, pred njom ili protiv nje isto je tako drveno.” (Krleža, 2013: 32). Doktor iznosi svoje mišljenje vezano za katoličke svećenike te daje cjelokupnu društveno- političku sliku društva svoga doba s naglaskom na katoličku ideologiju koja dominira kao odraz jednog konzervativnog društva u periodu prije socijalističkoga režima, „Pomodni fratri novih pogleda na svijet poriču feudalnim fratrima pravo na egzistenciju, i razgovarati se sa suvremenim građanskim nevjernicima o bogu nije ništa manje dosadno nego dati se gnjaviti od feudalnih vjernika u franjevačkom suknu. Mnogo je kompliciranije, uostalom, biti bezbožnik na duhovitoj visini ove misli nego fratarski glupan koji, kada čuje ime Lutherovo,

triput pljune kao ortodoksní Izraelićanin kada se rukovao s gojem.” (Krlēža, 2013: 32). U ovom citatu zanimljiv je i detalj koji pokazuje odnos katoličkoga klera prema drugim denominacijama u kršćanstvu, napose protestanskim, spominjući ime reformatora Martina Luthera. Pripovjedač u nastavku svoga govora o suvremenim idealima i ideologiji kapitalizma govori i o tipičnom idealu suvremena čovjeka- uspjehu. Zanimljivo je analizirati kako pojedinac u periodu prije Drugoga svjetskog rata sagledava uspjeh kao društveno nametnutu normu koju se bore ispuniti svi slojevi društva, „Sve je uopće u životu pitanje uspjeha, a uspjeh sam po sebi znači san: udoban san s toplom i hladnom vodom, san bez zubobolje i bez nekih naročitih sredstava za spavanje, miran, zdrav san, kad spava savjest, kad ne djeluje razum, kad se putuje spavaćim vagonima, a puši najfiniji duhan. Uspjeh je svrha sama po sebi, sama sebi i sama za sebe, uspjeh radi uspjeha, a radi uspjeha sve: velike i male laži, večere, čajevi, krugovi, prijateljstva, prevare, mržnje, ratovi, karijere. Radi uspjeha igraju se uloge, nose se krinke, svi strahuju pred neuspjehom, svi sanjaju o uspjehu: o katedri, o pobjedi, o lisnici, o činu, o novcu, o prodanim slikama.” (Krlēža, 2013: 32). Svakako treba uočiti pripovjedačevu indirektnu kritiku kapitalizma i materijalizma koji je ovladao ondašnjim društvom. Govoreći o ideologiji malograđanstva, poltronstva i društvene pasivnosti, pripovjedač se osvrće na reakciju okoline koja biva izazvana njegovim nehajanjem za prisutne društvene norme, „(...) svi su se oni uznemirili od pomisli da među njima živi i diše jedan njihov najprosječniji sugrađanin i koji umije da ih prekine u pola rečenice, da im skine šešir i da ih ostavi nasred ulice pošto im je izazovno okrenuo leđa i otplovio niz drvored kao lađa pod svojom vlastitom zastavom. Primijetio sam da ljude naročito draži logika. Spram logike svi su alergični!” (Krlēža, 2013: 34). Kada govorimo o ideologiji, politici tog perioda i društvenim okolnostima, svakako treba spomenuti lik doktora Javoršeka. Već sam njegov opis nam daje zanimljivu političko-ideološku karakterizaciju njegova lika, „Dan kasnije telefonski mi se javio doktor Marko Javoršek, bivši ministar, advokat, bivši marksist, socijaldemokratski ministar u jednom ekonomskom resoru, u jednoj kraljevskoj

vlađi koja je bila sastavljena na programu koji bi mogao da bude sve na svijetu prije nego marksistički! ” (Krlježa, 2013: 36). Već samo njegovo djelovanje, odnosno surađivanje s Domaćinskim kao tipičnim primjerom kapitalista, iskazuje društveno licemjerje i oportunitizam protiv kojega progovara naš glavni lik, „Kod gospodina generalnog Domaćinskoga u njegovim poduzećima igrao je eksminister Javoršek ulogu ekonomskog savjetnika i bio u jednu ruku lični prijatelj gospodina generalnog direktora, a u drugu član raznih ravnateljskih vijeća: pilane i tvornice noćnih lonaca i paromlina, pa čak i jedne parfimerije i drogerije, pod zaštitom jedne poznate mondene i koketne egipatske božice.” (Krlježa, 2013: 36). Govor o ideologiji i politici postoji i u nastavku razgovora između Javoršeka i Doktora, kada Javoršek spominje tu temu, „Da, pak što onda? Zar sam ja prisegao na Marxa? Marx je svoju analizu napisao prije osamdeset godina, a ja se gnjavim svojim vlastitim mjenicama danas! Ja nikada nisam bio marksistički monist, gospodine doktore! Ja načelno ne vjerujem ni u kakvu dogmu!” (Krlježa, 2013: 42).

Kasnijim razvojem događaja, Doktor dospijeva na sud budući da ga je Domaćinski tužio za klevetu. Upravo to suđenje (koje se nalazi u poglavlju s ironičnim nazivom „Zločin i kazna”) vrhunac je apsurdne hajke na Doktora nakon što se odlučio suprotstaviti Domaćinskome. Opisavši publiku koja je došla pratiti suđenje, dao je svoje stajalište o ljudima koji su ga izvrgnuli ruglu, „(...) špalir tih trgovačkih agenata koji prodaju kravate, pišu latinske gramatike, mole se bogu, pare se kao opice, nezakonita su djeca u najzakonitijim brakovima, te se kao bastardi ponose time što im otac nije zakoniti otac nego nekakav barun ili nosilac historijskog pridjeva koji opet nije ni historijski ni pridjev nego narodna sramota!” (Krlježa, 2013: 57). I sami likovi koji sudjeluju u sudskom procesu- sudac Atila plemeniti Rugvay i pravni zastupnik Domaćinskoga Hugo-Hugo, su primjer loših ideala i licemjerja društva o kojem govori čitav roman. Hugo-Hugo je reprezent čovjeka koji je plaćen da bi govorio ono za što dobiva novac makar to bilo i neistina. Kroz njegovo obrazlaganje pred sudom, jasno je uočljivo da je predstavio lik Domaćinskoga potpuno oprečno stvarnome stanju, „Tko je oklevetani i

uvrijeđeni Domaćinski? On je jedan od najviših i najuglednijih dostojanstvenika domaće privrede, on je jedan od dalekovidnih osnivača i upravo clairvoyan-tnih upravljača, guvernera, inženjera, one podloge, koja u današnjoj utakmici materijalnih dobara predstavlja preduslov svakog narodnog gospodarstva, a to je naša nada, naš, upravo u ekonomskome smislu, jedini *raison d'etre*: naša domaća industrija.” (Krlježa, 2013: 59).

Hugo-Hugo u nastavku svoje lamentacije uvodi povijesni i politički kontekst u vrijeme poraća i raspada jedne države. Govori o društvenim i političkim odgovornostima građana, što pripovjedač ironično podcrtava budući da su poruke koje zastupnik Domaćinskoga odašilje vrlo upitanoga moralnoga značenja, „Tko je od građana u tim žalosnim i zločinačkim prilikama izvršio bilo kakvo djelo uspostave građanskoga reda, on ne samo što se ne može ni po kakvom kriteriju morala proglasiti krivim, nego obratno od toga: takav je pojedinac bio u tome momentu, a to je ostao do dana današnjega: zaslužan za narod i za domovinu! I da smo mi, Slavni Sude, u ono vrijeme narodnog i socijalnog rasula imali - kojom srećom - nekoliko desetaka Domaćinskih, ne bi nas suluda i slijepa anarhija onih dana bila dovela u onaj bezizlazan položaj u kome smo se našli godine tisuću devet stotina i osamnaeste! ” (Krlježa, 2013: 62). Upravo je lik odvjetnika Huga-Huga zanimljiv i jedan od najznačajnijih likova za razumijevanje suptilne poruke romana o trulosti u društvu, licemjerja, oportunitizma i lažnog morala. On je za razliku od Domaćinskoga učen i elokventan te je na neki način naprednija verzija društvenog negativca, „Pa da, Hugo-Hugo je odlikaš, Hugo-Hugo je bubant, Hugo-Hugo je štreber, HugoHugo će sve svoje ispite položiti s odlikom, Hugo--Hugo će primiti u ime najvišeg priznanja Nj. V. C. K. F. J. I. kraljev prsten na dar, Hugo-Hugo će biti promoviran sub auspiciis regis, Hugo-Hugo će postati najbolji i najugledniji govornik čitavog advokatskog staleža, Hugo-Hugo će primiti od Domaćinskog najmanje četrdeset hiljada za ovu svoju fonografsku ploču...” (Krlježa, 2013: 62). Unutrašnjim monologom tijekom suđenja, pripovjedač ponovno prolazi na ironičan način teoriju o Domaćinskome kao spasitelju društva u kojemu živi i budućih generacija. No, ovaj put to je zaista i ozakonjena tvrdnja, budući da je

izrečena pred sudom i da će Doktor kao netko tko je indirektno opovrgnuo tu tvrdnju biti kažnjem prema kaznenome zakonu za klevetu, „U namjeri da Domaćinskoga izložim preziru predbacio sam mu krivično djelo, a to krivično djelo uopće nije bilo krivično, jer je to bilo slavno djelo zbog koga je on zaslužan pred narodom, pred pokoljenjima, pred čitavom domovinom, jer je on te burne noći bio zapravo prorok, predviđajući kojim će smjerom udariti evropska politika, a zbog toga nije bila izrečena nikakva presuda i nije izdržao nikakve kazne i nije bio oprostjen od kazne, jer uopće nije bio kriv, a ja sam mu svejedno predbacio jednu krivnju koje nije bilo, dakle, bit ću kažnjen i po § 300, dakako!” (Krlježa, 2013: 62). Upravo tom presudom se potvrđuje ono što je poanta prikazanoga suđenja u okviru romana- dokazati čitaocu apsurdnu trulost sudskoga sustava, utjecaj društvene elite na sudski proces i apriornu prednost utjecajnog sloja ljudi u društvu, čak i kada se radi o sudskom postupku. Na samome kraju romana, pripovjedač slikovito poziva sve ljude kao pripadnike društva i civilizacije u kojoj se nalazi da simbolično nestanu, pokazavši svoj stav prema nepobitnoj propasti, „Mrak. U sumraku otvaraju se glazbala kao cvjetovi, teče tamnosmeđa, smolava lava, vrući lave, dimi se, sve se dimi, požari plamte, vulkanska grmljavina, a jedan glas, smrdljivom pomadom namazan, deklamira patetično o međunarodnoj ravnoteži snaga. Zvek zvončića, orgulje, valcer iz "Vesele udovice": Sad--hajdmo-u-Maksim... Spavati da nam je. Zaspati. Mirno i konačno. Nestati.” (Krlježa, 2013: 137).

Nakon suđenja i izlaska iz zatvora, Doktor se susreće s nizom prozivki i to često na javnim mjestima. Referirajući se na njegov propali brak i tračeve o njenom ljubavniku, jedna gospođa ga u kavani napada i iznosi tvrdnje o njegovoj obitelji, što pokazuje prisutnost dvostrukoga morala i licemjerja, budući da je ona sama bila na sudu vezano za istu tematiku, „Izjavio sam jednoj dami da je pokvarenija od posljednje profesionalne bludnice, i potjerao sam je od svog kavanskog stola kad me je počela uvjeravati kako ni jedna od mojih djevojčica nije moje vlastito dijete budući da me žena vara naočigled čitavog grada već godinama. Tu istu damu branio sam prije nekoliko godina u njejoj brakorazvodnoj parnici, upoznavši tako (stjecajem okolnosti) neobično

čudno zakulisno stanje njenih raznovrsnih odnosa, o kojima je bolje da se ne kaže ni riječ.” (Krleža, 2013: 115). Doktor u nastavku komentira kritike kojima je podvrgnut zato što je imao fizički sukob u kavani. U tom svom komentaru odlično ocrtava stanje svijesti ljudi koji ga osuđuju i njihovo licemjerje, „Slaboumne li pretpostavke! Ima situacija u životu kada zaušnica pada po dubljem zakonu životnog kontrapunkta, a tko za takve stvari sluha nema, tko moralizira nad skandaloznim vladanjem živčano prenapetih glupana koji se tuku po javnim lokalima, takav moralnona gluhi pojedinac obično nema fantazije.” (Krleža, 2013: 115). Odmah nakon ove misli daje jednu misao koja je obojena određenom političkom simbolikom, kojom se vrlo vjerojatno sarkastično osvrće na Prvi svjetski rat i na samu pojavu rata te njegovu besmislenost, „Dvadeset milijuna mrtvaca za takve moralno nagluhe fi-listre znače potpuno normalnu, svakodnevnu pojavu, a dvije pljuske u kavani, za vrijeme koncerta, dokazi su ludila.” (Krleža, 2013: 115). Nadovezujući se na političko- povijesnu tematiku, Doktor nas upućuje u lik i djelo čovjeka kojega je ošamario u kavani, te se osvrće ponovno na stanje tijekom Prvoga svjetskog rata, „Taj mračni tip, taj Dizdar-Barjaktarević, nosio je nad svojim lopovskim obrazima svetokrug narodnog borca: uhapšen zbog nekakvog ili nečijeg pisma kome nije poznavao ni sadržaja jer je kod svega toga igrao bezazlenu ulogu potpuno slučajnog donosioca, dakle pismonoše, on je odležao godinu dana carskog zatvora, godine tisuću devet stotina i četrnaeste, a tu je godinu po višem stjecaju okolnosti nekoliko godina poslije rata amortizirao obilato, s izvanredno solidnim kamatnjakom na dinastičkoj liniji.” (Krleža, 2013: 115). Također, osvrće se na poslijeratni period u kojemu je taj čovjek na određeni način profitirao, što se može povezati sa samim likom Domaćinskoga te nam se ponovno daje komentar društvenih okolnosti toga doba, U poratnome metežu, za prvih dana prevrata, dok se još nije moglo razabrati da li će evropski događaji udariti upravo onim smjerom koji je, kao prorok, predviđao gospodin Domaćinski, taj Dizdar-Barjaktarević izdavao je prilično glasan časopis pod anarhoindividualističkim, polusimboličnim naslovom "Atlantida".” (Krleža, 2013: 115). Kada govorimo o političko-povijesnim okolnostima, zanimljiv je

jedan detalj koji pripovjedač spominje. Naime, on u novinama čita članak koji govori o ubijanju plinom i depopulizaciji nižeg sloja društva. Budući da se radnja romana odvija 1938. ova zanimljivu crticu iz novina možemo povezati s tada prisutnim ekstremnim desničarskim ideologijama koje su vodile u Drugi svjetski rat: „Sjedim u kavani, čitam novine. Čitam članak jednog stručnjaka o navalama otrovnim plinovima na evropske velegradove i o socijalno selektivnoj prednosti takvog jednog prepada otrovnim plinovima na evropski velegrad. Autor tog stručnog članka s pravom pretpostavlja da će od jedne dobro organizirane i planski provedene navale otrovnim plinovima na jedan velegrad stradati, uglavnom, dijelovi prenapučeni, dijelovi u kojima stanuje deklasirano, demoralizirano gradsko smeće. Kako je danas, kraj visokog stupnja tehnike i mašinizirane proizvodnje, nekvalificirana radna snaga – uglavnom – potpuno suvišna, navala otrovnim plinovima na industrijske velegradove imat će – između ostalog – i tu prednost što će se masovnim uklanjanjem plebsa dobro organizirano društvo riješiti suvišnog ljudskog smeća, uglavnom ološa i deklasiranog nepotrebnog balasta.” (Krlježa, 2013: 117-118). Lik u romanu koji se pojavljuje nakon što je Doktor pročitao ovaj tekst sumira poglede ljudi onoga doba na stanju u društvu i sve ono o čemu se u ovome romanu govori – o ideologiji pokvarenosti, „(...) kako su ga bacili iz banke, kako sada vodi knjigovodstvo kod nekakvog carinskog posrednika, kako traži bolje i unosnije mjesto, kako bi trebao protekciju uglednog direktora jedne ugledne banke, kako svi ljudi krađu i varaju, ti boga, kako je sve sagrađeno na krađama i na prevari i kako je svijet gadan, zloban i pokvaren. Sve je podmitljivo, sve je potkupljeno, sve je potplaćeno, sve douškuje, sve se ogovara i kleveće, a nitko nema obraza da kaže popu pop, a bobu bob. Sve je upravo odvratna, prljava krčmetina, smrdljiva špelunka, spilja, kartašnica i kupleraj!” (Krlježa, 2013: 118).

I naposljetku, trebamo analizirati i ključno ideološko poglavlje romana *Na rubu pameti*, poglavlje *I mjesečina može biti pogled na svijet*. Naime, u tome poglavlju, Doktor je na odsluženju svoje kazne za uvredu Domaćinskoga te promišlja o određenim ideološkim pitanjima. Zanimljiva je njegova zajedljiva

opaska o Domaćinskome unutar povijesno-političkih odnosa, „Domaćinski je već osamnaeste znao kojim će smjerom udariti evropska politika, pa kako je bio u povjerljivoj službi sarajevske policije, on je to znao već godine četrnaeste.” (Krleža, 2013: 66). Doktor u ovom poglavlju i govori o „pogledu na svijet” kao ideološkom pitanju, „(...) kad bi izvanrednu zapletenost svojih pojmova čovjek mogao pročistiti nekakvim ideološkim ricinusom, kad bi negdje radio nekakav dućan, nekakva trgovina "pogleda na svijet", nekakva optička radnja ili trafika sa zakonski propisanim cimerom: "Kraljevska mala prodaja pogleda na svijet", čovjek bi ušao u takav dućan...” (Krleža, 2013: 66). Pripovjedač svakako navodi kako je „pogled na svijet” ono što odlikuje ljudsku civilizaciju: „Svi ti bezbrojni, sverazrješujući i sveodgonetavajući "pogledi na svijet" svjetlucaju kroz tminu ljudske svijesti već prilično dugo, možda već dvadeset ili trideset hiljada godina.” (Krleža, 2013: 66-67). U razgovoru sa zatvorskim cimerom, inženjerom Sinekom, koji služi zatvorsku kaznu zbog djelovanja u ilegalnoj i zabranjenoj Komunističkoj partiji Jugoslavije – čiji je član i sam Krleža te bi bilo očekivano da njegov protagonist zastupa tu politiku – Doktor osporava Sinekov pogled na svijet i time i politiku Komunističke partije, i to, kako se razabire iz njegova monologa i dijaloga sa Sinekom, ponajviše zbog Staljinovih masovnih pogubljenja odnosno, kako to Doktor vidi, iznevjeravanja komunističkih ideala. Sinek ne propituje moralnost takvog djelovanja nego zastupa stav da je Komunistička partija u pravu jer je njezin „pogled na svijet” ispravan i pravedan, a Staljinovi zločini (vjerojatno) opravdani, dok se Doktor oštro buni protiv takvog stava i smatra da je tim pogubljenjima Komunistička partija iznevjerila svoje političko i društveno poslanje.

Nije stoga neobično što je roman rasplamsao sukob na književnoj ljevici. Naime, kako navodi Aleksandar Flaker u natuknici o romanu u Krležijani, roman je poljuljao kompromis između „krležijanskog” i „socijalističko-realističkog centra” na hrvatskoj književnoj ljevici. Nakon Drugoga svjetskog rata tek se 1950. samostalno pojavio jedan odlomak, 1956. ponovno odlomak Valent Žganec u Seljačkoj slogi, da bi se cijeli roman ponovno tiskao u

Zagrebu 1954. Nepojavljivanje romana u tako dugom razdoblju svakako bi se trebalo pripisati njegovu političkom naboju; polemičke stranice romana (poglavlje *I mjesečina može biti pogled na svijet*) izravno su izazvane odjecima Staljinovih procesa 1937, kada je smaknut cijeli niz čelnika SKP i vojni vrh SSSR-a. To je izazvalo Krležine otpore ne samo prema biti sovjetskoga ustroja nego i prema liniji KPH/KPJ koja je tada vjerno slijedila opću politiku središnjice Kominterne. Tek određeno labavljenje represivnoga sustava, bar na području kulture 50-ih godina, stvorila je povoljniju klimu za ponovno tiskanje romana (Flaker, A. Na rubu pameti. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.). Opširnije govoreći, tadašnji kritizeri i oponenti narativa ovoga romana smatrali su da se Krleža u romanu referira na staljinističke čistke, posebno u pogledu poglavlja *I mjesečina može biti pogled na svijet*. Smatrali su kako kako i u staljinističkim čistkama i u slučaju Domaćinskoga, odnosno pogleda na svijet jednoga i drugoga konteksta, dolazi do ubijanja ljudi. Shodno tome smatrali su da Krleža izjednačuje komunističke metode (u ovom slučaju staljinističke) s fašističkim metodama. Kao što smo spomenuli, u romanu se navodi cijeli niz likova koji su negativno obojeni. Nasuprot tom nizu grotesknih ljudskih spodoba prisutni su i likovi prema kojima pripovjedač ističe simpatije. Upravo u tom kontekstu Krleža iznevjerava očekivanja tadašnje ljevice. Pozitivnim likom u romanu nije postao, prema normama socijalne literature ili socijalističkog realizma pripadnik organiziranoga radničkog pokreta. Potpuno suprotno, upravo je pripovjedačevo ideološki razlaz s predstavnikom „sindikalnoscijesnog i točno određenog prvomajskog pogleda na svijet” postao značajnim poglavljem knjige. Samo kraći uvod povezuje poglavlje *I mjesečina može biti pogled na svijet* s temeljnim zbivanjem, pa se upravo u tom dijelu ideološka konfrontacija osamostaljuje. U njoj se pripovjedač opire „bezuvjetnom skidanju glave” u ime pogleda na svijet, „likvidiranju svih krivih pojmova” u ime jedine istine, „pojednostavljivanju životne problematike do onog okvira što ga zovemo stranačkim programom”. Očito je sam autor postavljao pitanje: „Molim vas, hoće li se u okviru ovog vašeg 'višeg društvenog uređaja' koji će odgovarati

svima zahtjevima modernog 'pogleda na svijet' banditski klati i ubijati, kao što se banditski kolje i ubija u okviru ovog 'nesuvremenog pogleda na svijet' što ga predstavlja Domaćinski?" (Flaker, A. Na rubu pameti. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.). Nije uopće slučajno da je Doktorov zatvorski sugovornik po vokaciji inženjer (uspoređuje Staljinovu formulu pisca kao inženjera ljudskih duša), a i njegovo ime Sinek upućuje na postojanje oca, baćuške, premda cijeli dijalog prelazi značenje sukoba sa staljinizmom i znači zapravo otpor (Krležin) svakom totalitarizmu (Flaker, A. Na rubu pameti. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.).

S obzirom na sve navedeno, možemo zaključiti da je ideološka i svjetonazorska kompleksnost romana *Na rubu pameti* vrlo složena. U romanu nam pripovjedač iznosi svoje stavove o stanju društva u kojem obitava, referira se na povijesna zbivanja i političke ideologije, daje nam svoju percepciju vezano za društveno licemjerje, poltronstvo, povlašten položaj bogatog kapitalista u međuratnom društvu, nekvalitetnu sudsku praksu. Zanimljivi su i pripovjedačevi osvrti na ideologiju Katoličke Crkve te opisi političara onoga doba. S obzirom na sve navedeno, roman *Na rubu pameti* obiluje društvenom kritikom i kritikom ideologija i svjetonazora koji su bili prisutni u doba radnje romana, no svakako se mogu shvatiti i implementirati i na suvremeno hrvatsko društvo.

4. Ideološka kompleksnost romana *Mirisi, zlato i tamjan*

Velik dio ovoga djela je, kao što smo naveli, obilježen vjerskim motivima. Uzimajući u obzir da ton kojim je Novak govorio o religijskim motivima nije bio izražen negativan, što je bilo politički sumnjivo u socijalizmu, njegovo djelo bilo je podvrgnuto određenim izmjenama, kako navodi Andrea Milanko: „Prevladao je ključ izvantekstne politike i ideologije i u pravilu se izmjena tumačila autorovim smekšanim odnosom prema Crkvi, premda »antiklerikalnu tendenciju« (Novak 2010b: 88) autor nikad nije imao na pameti, »toga nije bilo u mojoj namjeri« (ibid.)” (Milanko, 2022: 185). Kada govorimo o vjeri i Crkvi, svakako treba naglasiti da je, zahvaljujući Novakovom romanu, ostalo svjedočanstvo o sjemeništarskom životu redovnica, koje se pojavljuju u romanu, „No upravo je njegovom voljom, na razini neobjavljena proznog fragmenta, ostalo svjedočanstvo o sjemeništarskom životu Silentium.” (Milanko, 2022: 185).

Međutim, potrebno je naglasiti da ideološka pitanja u romanu *Mirisi, zlato i tamjan*, odnosno odnosi novo-staro društveno uređenje, socijalizam-kapitalizam, ateizam-katoličanstvo, su zapravo interni sukobi unutar samog lika Malog. Sukobi ideologija nisu nešto što se odvija na vanjskoj razini, već nešto što se odvija unutar samoga lika, na njegovoj psihičkoj razini: „Taj pomak nedvojbeno doseže vrhunac u romanu *Mirisi, zlato i tamjan* (1968.), u kojem pripovjedač Mali obračunom sa samim sobom preuzima na se »grijehe svijeta«. Važno je istaknuti da nije riječ »o sukobu dviju ideologija: ideologije katoličke crkve i komunizma i marksizma« (Nemec 2003: 124) – inače bi to bio roman s tezom – nego isključivo o sukobu sa samim sobom.” (Milanko, 2022: 187-188). Važno je naglasiti, ukoliko ćemo se osvrnuti na katoličku ideologiju u djelu, motiv okajavanja grijeha. Kako navodi Andrea Milanko, upravo to okajavanje grijeha je ono što lik Maloga simbolizira u djelu, njegov lik predstavlja okajavanje grijeha iz prošlosti, odnosno zabluda i ideologije koje je on zastupao u prošlosti: „Kao što Isus Krist, s kojim se Mali opetovano uspoređuje – i to ne u svrhu izazivanja šoka ili pak dodvoravanja vlasti, takvi

se iskazi ne »rugaju (...) uzvišenomu i nastoje ga prokazati kao laži« (Slavić 2008: 152), kako će postati jasno u nastavku – u četrnaest postaja križnoga puta iskupljuje sve grijehе svijeta (dakle grešnost ljudske prirode, a ne grijehе svoje generacije Židova ili tekuće politike), tako i kompozicijom romana od četrnaest poglavlja/križnih postaja Mali okajava vlastite grijehе na putu samospoznaji: »Jer lišena zauvijek velikih ideala, mene je samo goropadna savjest moja bacila u ovu robijašnicu, i sada robiju robujem« (Novak 1997: 132); »Ali godi mi ovo gađenje, potrebno mi je. Da se iskupim pred sobom, pred svojom mladošću« (ibid., 140). » (Milanko, 2022: 188). Vrlo je zanimljivo poigravanje glavnoga lika s ideologijom u kontekstu provociranja Madone. Mali spominje komunističku ideologiju više puta kroz roman, no zanimljiv je detalj kada spominje Madoni da joj je općina vratila oduzetu imovinu te opisuje slikovito ideale kojima se i on zanosio u mladosti: „U ovo novogodišnje jutro ja sam je hipnotičarski kljukao tim nekim stereotipnim parolama i mislima maocetunga o tome kako je sve opet naše, i kako je pobijedila pravda, i kako su pobijedile naše parole. One iste parole što ih je rabočij klas izricao nekoć u borbi protiv Madone i sličnih, protiv poreza, izrabljivanja, pljačke, otimačine, mita, uzjahivanja...» (Novak, 2004: 152). Također, on se u nastavku osvrće na globalno političko stanje, uzimajući za primjer Kinu i njen komunizam: „(...) i protiv svih mogućih svinjarija kojima danas na strogo naučan način još jedino tupe ljude blesasti Kinezi, a koje za moju generaciju ne znače više ništa. » (Novak, 2004: 152).

No, potrebno je istaknuti kako u romanu zasigurno ne dolazi do propagiranja ideologije koju možebitno sam autor zastupa, nego se ističe realitet u kojemu žive suvremenici ovoga teksta. Pisac se odlično poigrao odnosima socijalizam – katoličanstvo, što samo govori mnogo o njegovom literarnom talentu, kako upozorava Andrea Milanko: „To što su za temu uzeti komunizam i Crkva, valja pripisati tipičnoj crti »karnevalizirane književnosti« (Bahtin 2020: 104), kojoj Novakov opus nedvosmisleno pripada, naime činjenici da je predmet njezina interesa »aktualna suvremenost« (ibid., 105), pa je govoriti o autorovim »napadajima«, koji da »katkad prelaze u patologiju, pa i neukus« (Slavić 2008:

153), metodološki potpuno promašeno, kao i moralizirati nad književnim tekstom na njegovu štetu u ime promicanja kritičarove ideologije.” (Milanko, 2022: 188). Slijedeći temu kvalitete književnoga ostvaraja Novaka, odnosno ono što je on pokazao ovim izvanrednim literarnim ostvarenjem, treba naglasiti da je književna virtuoznost naprosto preuočljiva i ne bi bilo ispravno reći kako se u romanu promiču određena političko-moralna stajališta. *Mirisi, zlato i tamjan* nije namijenjeno mladeži u svrhu propagiranja određenih ideologija, nego je riječ o vrhunskom književnom tekstu, na što upućuje i Milanko, koja upozorava da je neprikladno nastojati čitati roman kao pedagoško sredstvo: „Da su »provale niska stila zamijenjene višim stilom, da je komika zamijenjena sumornijim tonom, lagane ironije težim i neizravnijim ironijama i, konačno, da je mjestimična površnost zamijenjena stalnijom ozbiljnošću« (Slavić 2008: 161), kako priželjkuje autor metodičkog ogleđa ne bi li roman prilagodio tinejdžerskoj dobi (primjećujemo da ga u prilagodbi nažalost posve iskrivljuje), čitali bismo nepolifonijski roman, odnosno sasvim previdjeli »gotovo pikarsko« (Maroević 2011: 10) protagonistovo naličje i menipsku satiru.” (Milanko, 2022: 188).

Osvrćući se na ideološki aspekt *Mirisa, zlata i tamjana*, potrebno je naglasiti da je Novak bio politički angažiran pisac. Svakako je u ovome romanu prisutna društveno-politička kritika, upravo kroz lik Maloga, odnosno njegove unutarnje psihološke borbe. No, zanimljivo je analiziramo li činjenicu o povijesnom stanovištu, odnosno periodu u kojem je pisan. Jasno nam je da je ta kritika i osvrt na društveno stanje iskazan u periodu socijalizma, no Novak je dao političko mišljenje i u kasnijem periodu. Zanimljivo je njegovo manevriranje metodom „post festum”, odnosno metodom „naknadne pameti”: „Novak, također po uzoru na Dostojevskog, preuzima zaplet u stanju post festum: pripovjedač je zaokupljen posljedicama bitnih događaja, a ne samim događajem. Prividna je iznimka roman *Pristajanje* (2005.), čija je radnja smještena neposredno pred odlazak hrvatske delegacije s posljednjeg kongresa Saveza komunista Jugoslavije, događaj koji predskazuje skori rat na prostoru država bivše Jugoslavije. Naime, premda za likove zaplet pripada njihovoj

suvremenosti, za čitatelja je to također post festum, jer je objavljen iz pozicije »naknadne pameti«, nakon svršetka rata.” (Milanko, 2022: 189-190).

Spominjući navedeni roman *Pristajanje*, čiji naslov nosi vrlo snažnu simboliku, možemo povući paralelu s romanom *Mirisi, zlato i tamjan* kojim se bavimo. Upravo riječ „pristajanje” i „nepristajanje” je ono što možemo navesti kao način života Maloga. Mali je pristao na život vojnoga invalida, odbačenog dijela društva, čovjeka koga je odstranila njegova vlastita ideologija. S druge pak strane, možemo reći da je kod Maloga prisutno i nepristajanje – nepristajanje na šutnju, nepristajanje na prihvaćanje novoga režima bespogovorno, nepristajanje na potpuno zaboravljanje prošlosti. Analiziranjem romana *Pristajanje* odlično se i potpuno vjerno može analizirati i sam lik Maloga i tematika pristajanja: „Novak je za moto romana stavio stiliziranu natuknicu riječi »pristajanje«, poigravajući se njezinom polisemijom i »prigodnom semantikom« (ibid., 7) – ne pristati dakle, analogno postavljenoj polisemiji, podrazumijeva ne pristati ne misliti, ali i pristati misliti, kao i pristati misliti ne, uvažavati uskratu jednoznačnog piščeva stava zamjenom šutnje tekstem. Vrijedi ponoviti da *Pristajanje*, roman u kojem je politika tematski uvedena eksplicitno i u najvećem opsegu u usporedbi s drugim Novakovim romanima, završava unutarnjim monologom, eminentno književnim postupkom, koji označava odmak, povlačenje govora iz javnog prostora u privatni odnosno uvlačenje recipijenta u dijalog. Upravo je zahtjev za aktivnim promišljanjem ostvaren u *Mirisima* kao »roman[u] ideja« (Visković 2006: 406)...” (Milanko, 2022: 190). Zanimljivo je analizirati Maloga i kao lika koji šuti. Iako on ima bogat unutarnji život i prepun je dojmova o životu kojeg živi i društvu u kojemu živi, on nije lik koji se javno oglašava. Mali se ne suprotstavlja, ne svađa i ne pokušava se politički aktivirati kako bi eventualno promijenio situaciju u kojoj se on i društvo nalaze. Pitanje govora u ovom slučaju zalazi čak i u sferu filozofije: „Šutnja je semiotički problem – imati »što« reći u prvom redu znači ne šutjeti. Međutim, kako i šutnja može biti rječita – kao kompleksan komunikacijski, kulturni i

psihološki fenomen u uskoj je vezi s mehanizmima kao što su zabrana i otpor (cenzura i autocenzura).” (Milanko, 2022: 184).

Simbolična je i komunikacija između Maloga i Madone i njihovo međusobno sporazumijevanje. Sporazumijevanje njih dvoje nosi određenu simboliku: „(...) ako tko misli da bi mogao razumjeti njen govor, to je samo zato što ga ja umijem gonetati i prepričati, odnosno, jedini je razumijem. Kroz moje postupke potvrđuju se njezine želje, ostvaruju njene riječi. Uspravljam njene izvrnute misli i tako ih oživljujem i osmišljam.” (Novak, 2004: 47). Šutnja, kao imenica i kao simbol koji nosi određenu poruku u tekstu i komunikaciji, obrađen je od strane Slobodana Novaka mnogo puta tijekom njegova života. On je svakako govor vidio kao zanimljiv simbol, glas čovjeka koji se treba čuti i odaslati određene poruke u društvu: „Uopće, malo je koji pisac obradio šutnju na toliko mnogo razina kao Novak, sugerirajući često i naslovima da mu je stalo ili do toga da se glas probije preprekama usprkos (Glasnice u oluji) ili pak da zabilježi pokušaje da ga se ušutka (Silentium), da ne govorimo o izravnoj tematizaciji fascinacije glasom badesse madre Antonije.” (Milanko, 2022: 184). Novak je i za vrijeme rada u časopisu govorio o fenomenu šutnje, odnosno uputio je svojim kolegama opaske vezano za tu temu: „ Sam je je pak u svojstvu urednika Krugova, u kojima je objavljivao i književne priloge, uputio nikad odaslan poziv budućim suradnicima (jer je umjesto njegova otisnut danas glasoviti Pavletićev): »I onima koji su mudro šutjeli, pa i takvima koji su izgledali mudri samo zato što su šutjeli. Neka se dokažu!« (Novak 2010a: 14)” (Milanko, 2022: 184). Nadalje, možemo reći kako Novak razvija specifičnu teoriju o „ideologiji šutnje”. Navedenu ideologiju pisac je razvio u svojoj noveli iz 1961. godine, *Dalje treba misliti*. Iako spada u njegove ranije radove, ova novela je odličan primjer i za njegova kasnija literarna ostvarenja u kojima razvija svoju ideologiju šutnje: „Cijela novela realizira metaforu pera jačeg od mača i upravo tim perom pripovjedač priželjkuje kodifikaciju šutnje nazivajući je ideologijom šutnje.” (Milanko, 2022: 191). Teoriju ili ideologiju šutnje Slobodan Novak sam je razradio i raščlanio na vrste: „Diferencijacija šutnje na prinudnu i odabranu – »napadni šutljivci« stoje nasuprot »šutljivim

mudracima« – izmiruje se u onome tko piše, jer on odabire ne šutjeti, ali isto tako bira i šutnju posebnoga tipa” (Milanko, 2022: 19). Kao što smo vidjeli iz svega navedenoga, roman *Mirisi, zlato i tamjan* obiluju ideologijom, odnosno ideološkim pitanjima koje obrađuje glavni lik u svojim unutarnjim monolozima i svakodnevnim životnim situacijama. U romanu se isprepliću komunistička i katolička ideologija, na vrlo simboličan i živopisan način otjelovljene u likovima Maloga i Madone. Ideologija komunizma je predstavljena u liku čovjeka koji je suočen sa životnom besperspektivnosti, siromaštvom i obespravljenosti, dok je lik Madone i njene katoličke, gotovo feudalne ideologije prezentiran kao polako umirući. Aktualna ideologija komunizma suočena je s mnogim problemima i besperspektivnosti, dok je Madonina ideologija, relikvija prošlosti na izdisaju. Vrlo zanimljiv i slikovit prikaz rascijepljenosti tadašnjega društva i njenih sudionika čini ovaj roman velikim i daje mu posebnu notu u kontekstu povijesti hrvatske književnosti. No, ovaj roman i njenu simboliku svakako možemo tumačiti kao svevremenski, općeprisutni opis društava u tranziciji koji je ponovno postao aktualan u Hrvatskoj dvadesetak godina nakon objavljivanja *Mirisa, zlata i tamjana* u tranzicijskom razdoblju iz socijalizma u kapitalizam. Upravo tematika koja je svevremena, općevrijedeća daje ovom romanu posebno značenje.

5. Analiza glavnoga lika romana *Na rubu pameti*

Likovi u romanu *Na rubu pameti* višeslojni su i zanimljivi, iako možemo reći da je autor ipak najveću pozornost i psihološku analizu ipak posvetio samom glavnom liku, liku Doktora. Doktor je pripovjedač, cijenjen i poštovan u društvu kao pravnik, on cijeloga života uživa sve društvene pogodnosti: „Do svoje pedeset i druge godine života živio sam najdosadnijim i najjednoličnijim životom prosječnog fijakerskog i cilindraškog građanina: bio sam uredna ništica među masom urednih sivih ništica, dosađivao sam se u takozvanom vršenju svojih ništičavih dužnosti, izvršio sam tri i po hiljade nedjeljnopolijepodnevnih šetnja do ciglane ili do glorijete u perivoju na kraju grada...” (Krlježa, 2013: 17). Doktor opisuje i svoje obiteljsko stanje u periodu prije izbivanja skandala s Domaćinskim, zajedljivo se osvrćući na svoju suprugu i kćeri, navodi kako je živio u mirnom i neizrecivo jednoličnom bračnom suživotu sa svojom zakonitom ženom, kako su dobili tri kćeri i naziva ih „glupim guskama”, u čemu se osjeti njegov osobni odnos prema obitelji (Krlježa, 2013: 17). Na kraju tog uvodnog opisa o svom životu životu pred sam skandal, on daje zanimljiv sažetak toga istog života, opisujući ga kao potpuno neupadljivog i društveno prihvatljivog, navodi kako je bio pravnim zastupnikom Domaćinskijevih poduzeća te da se jednom riječju o njemu, njegovom osobnom, privatnom ili javnom životu ne bi moglo napisati ni jedne jedine rečenice koja prelazi okvir najnormalnijih propisa sive i bezlične sheme po kojoj žive tisuće i tisuće cilindraških ništica koji obitavaju u našoj dragoj domovini i u svim drugim domovinama na kugli zemaljskoj (Krlježa, 2013: 17). Iz svih navedenih opisa Doktorova života možemo zaključiti vrlo jednostavno da je on bio čovjek koji je konformist. Prilagođavao se društvenim normama, obavljao posao i bio na dobroj funkciji te je bio poštovan od strane svojih sugrađana. Doktora također možemo okarakterizirati i kao empatična, otvorena čovjeka koji je bio spreman pomoći svima: „(...) ja sam čitav svoj život proživio zauzet tuđim pitanjima, razbijajući svoju ne pretjerano nadarenu i organiziranu glavu tuđim brigama. Ustrajno i požrtvovno, upravo samaritanski volio sam sve svoje bližnje oko sebe, i, osvjetljavajući pojedine svoje privatne

neuspjehe ili neugodne doživljaje s ljudima trajnom simpatijom za stradalnike, tješio sam se i umirivao blagom, gotovo kršćanskom dobronamjernošću.” (Krleža, 2013: 19-20). Čak navodi kako je imao dovoljno razumijevanja i nije nikada bio agresivan i nagao, govori ako bi ga tko i prevario za potpis na mjenici, ne bi se nikada razljutio i da se ne bi dogodilo da takvoj varalici ne bi potpisao mjenice i drugi put (Krleža, 2013: 20).

Govoreći dalje o svojim osobinama iz perioda prije skandala, Doktor navodi kako je uvijek bio uslužan i gostoljubiv. Ovaj ironični osvrt na svoje ponašanje prije nego što se odlučio promijeniti također govori u korist tvrdnje o njegovom konformizmu: „Voljeti treba ljude, biti im na usluzi, pri ruci, u gostoljubivome stavu domaćina, s grimasom na obrazu dobroćudno nasmijanom, s grimasom slatkom, marcipanskom, kao novogodišnje prase u poslastičarskom izlogu, to sam propovijedao kao društveni princip i po toj osnovnoj direktivi ja sam se i vladao godinama! Treba uvijek na otvorenim vratima dočekivati ljude raskriljenih ruku, primati ljude objeručke...” (Krleža, 2013: 21). No, usprkos svom prilagođavanju društvenim normama i svojevrsnom podilaženju, u Doktoru se krenuo skupljati bijes, u njemu se taložio godinama mučan talog zasićenja, gađenja i nekog neodređenog, ali ipak uzrujanoga nemira (Krleža, 2013: 21). Međutim, cijeli Doktorov život urušava se na večeri kod Domaćinskoga kada se odlučuje suprotstaviti svome domaćinu. Upravo rečenica koju je izrekao nakon priče Domaćinskoga govori o buđenju zapretene moralnosti i ispravnosti koja se budi u Doktoru, čuvena rečenica, koju je izgovorio potpuno tiho i duševno odsutno, da je to sve kriminalno, krvavo, moralno bolesno (Krleža, 2013: 26). Doktor nam ovom rečenicom i samim činom suprotstavljanja Domaćinskome pokazuje svoj pravi karakter – istinoljubivost i pravičnost. U trenutcima koji su uslijedili, Doktor je pokazao svoj karakter, svoju hladnokrvnost i čak štoviše – flegmatičnost. Opisuje kako je bio sabran, što se vidjelo i po tome što se u nastavku nastavio sjećati svake pojedinosti, te je prema tome glasina, što je poslije kružila gradom, da se izgubio u grimasama, u urlanju i da je bio potpuno unezvjeren, potpuno bila neutemeljena (Krleža, 2013: 27). Dapače, pripovjedač pokazuje

svoju mudrost i svoj stabilni temperament, pokazuje pronicljivost budući da zna što će se dogoditi u budućnosti, navodi kako je bio miran i začudno, gotovo vidovito svjestan dalekosežnosti svake svoje izgovorene riječi i kretnje koje je napravio (Krleža, 2013: 27).

Doktor svojim kasnijim stavom ponovno pokazuje svoju odlučnost, pravičan karakter i izostanak želje za ulagivanjem Domaćinskome kao kao neupitnome autoritetu u njihovoj okolini: „Kome da se ispričam? Zašto? Konstatirao sam da se taj gospodin hvali time što je ustrijelio četiri čovjeka kao četiri bijesna psa. Ostajem kod toga da je to kriminalna i moralno bolesna pojava. Nemam nikakve namjere da se ispričam, a pogotovo ne banditu koji se i meni grozi da će me ustrijeliti. Samo taj fakat što se pod ovim krovom nalazim kao gost priječi me da spram tog novog kriminalnog ispada zauzmem onaj stav koji bi bio logičan!” (Krleža, 2013: 27). On time pokazuje svoju nepokolebljivost i jak karakter koji odolijeva očekivanjima i savjetima okoline. Nadalje, Doktor pripovijeda o katarzi koju je doživio, o svojoj ličnosti koja je bila puna zabluda ali ih je odbacila, te da kad se našao u kaotičnom ozračju, odnosi su se izmijenili: od šutljivca koji pasivno promatra postao je čovjek koji je prestao glumiti jednostavno zato što je osjetio da glumi krivo, kao što se kaže za glumca koji glumi umjetno i isforsirano (Krleža, 2013: 27). Ovim opisom promjene koju je doživio, Doktor govori o svojoj introspekciji, o jakom karakteru koji je prelomio da ne živi u zabludi i lažima. On u nastavku daje i opis svoga karaktera od strane okoline u kojoj je živio, navodeći kako su za trideset godina njegove kakve-takve glume, ljudi stvorili o njegovoj osobnosti predodžbu kao o čovjeku šutljivcu, pasivnom, dobroćudnom, odnosno ne baš inteligentnom gospodinu doktoru koji ih može pozvati na večeru, kupiti im sliku ili potpisati mjenicu (Krleža, 2013: 33). Nasuprot ovome opisu, opisu njegove ličnosti od strane svoje okoline, suprotstavlja opis vlastite ličnosti kakva ona zaista i jest, zet ljekarnika koji bi mogao imati i svoje mišljenje (Krleža, 2013: 33). Upravo snaga osobnoga mišljenja, sposobnost introspekcije i kritičkoga odnosa prema društvenim, političkim i ideološkim pojavama odlikuje Doktora, upravo to je poanta cijeloga romana. U nastavku, on svoj

karakter opisuje i kao suštinski samilostan, budući da je sažalijevao ljude oko sebe. Upravo je zbog te svoje karakteristike Doktor i bio tako učtiv prema svojoj okolini, iako je čitava svoga života žalio ljude, bio je prema njima blagonaklon s razumijevanjem, jer je poznao njihovu dubinu i njihovo dubinsko sivilo duše, njihovu tupost i bio je svjestan činjenice da su samo igračke u tuđim rukama, sudbonosno izobličeni svojom vlastitom glupošću (Krlježa, 2013: 33). Ovim opisom svoga unutrašnjega stanja i objašnjavanjem svoga ponašanja u prošlosti, Doktor nas dovodi do zaključka da je on, ustvari, vrlo pronicljiv i dubokouman tip ličnosti. Kasnijim razvojem događaja, nakon doživljene katarze i oslobađanja od stega svoje okoline, Doktor počinje biti otvoreno konfliktan. Ne suzdržava se od otvorenih sukoba te pokazuje svoju temperamentnost i odrješitost: „I tako sukob na ulici, sukob u kavani. Sukob na šetalištu, sudar u tramvaju, svađa tu, slom tamo, riječ od ovoga, poruka od onoga, mišljenje ovoga kruga, uvjerenje one grupe, savjet jednog, prijetnja drugog...” (Krlježa, 2013: 36). Kasnije, kada ga zastupnici Domaćinskoga obavještavaju da njihov klijent traži da mu se Doktor ispriča, on pokazuje svoju principijelnost. Ne želi se ispričati Domaćinskome i drži se svoga stava i vodi se logikom da je odlazak na sud pošten način rješavanja problema, poručio je gospodinu ministru Marku Antoniju neka bude ljubazan i neka izvijesti gospodina Domaćinskog da ne misli pisati nikakvo pismo, da mu ne misli dati nikakvu ispriku. Poručio je poslaniku Domaćinskoga da prihvaća otkaz koji mu je dan i poziv za sud (Krlježa, 2013: 37).

U nastavku, Doktor govori o liku Jadvice Jesenske, žene koja je imala nekoliko propalih brakova i sudski skandal iza sebe. Doktor je upoznao dok obitava u hotelu *Evropa* nakon kraha svoga braka. Upravo druženje s Jadvigom izaziva sablazan među građanstvom, budući da se na njen lik i djelo ne gleda u pozitivnom svjetlu. Doktor se, kao ličnost koja ne pati na malograđanske uzuse, ironično osvrće na tu situaciju: „Ova mala, u svakom smislu nevina pustolovina s Jadvigom Jesenskom razvila se u čitav niz najsablasnijih sablazni. Da nas dvoje igramo šah u jednoj od najistaknutijih kavana u centru grada, taj je skandal toliko uzbunio naše moraliste da je kavana, u to vrijeme –

između deset i dvanaest naveče – obično prazna, počela da vrvi gostima. Magnifikusi, dekani, asistenti, docenti, njihove gospođe, gospodin senator iz ulice Hyperiona Balentekovića i neizbježni doktor Hugo-Hugo, svi su počeli da dolaze na pikolokapuciner između devet i dvanaest naveče u kavanu "Evropa". (Krleža, 2013: 37). Ovim ironičnim opisom situacije, pripovjedač pruža dokaz o svome karakteru kao nemalograđanskom, neosuđujućem spram drugih ljudi, odnosno Jadvige Jesenske koju se očigledno promatralo na krajnje pejorativan način.

Također, Doktor je pokazao i prkosnost, budući da se htio inatiti malograđanskoj sredini koja je osuđivala njegov i Jadvigin odnos, govori kako su pobjegli u neku krčmu na periferiji grada gdje ih nitko ne bi trebao pronaći. No, i tamo su ih pronašli, pa su promijenili još pet kavana, najzad su se ipak vratili u kavanu *Evropa*, pa su ih znatiželjnici i tamo pronašli (Krleža, 2013: 49). Pripovjedačeva osobina je i da ne podnosi nebitne, male razgovore, naklapanja i tračeve koje ljudi šire uokolo: „Smetali su me moji bližnji godinama. Dolaze i posjećuju čovjeka kada to njima odgovara najbolje po njihovom dnevnom rasporedu, zaletе se, gnjave kao dosadne muhe što kruže oko kravljih kolača, gnjave, gnjave, zvrndaju, gnjave godinama, o stvarima koje se ni mene, ni njih ne tiču.” (Krleža, 2013: 101). Doktor je, kao što rekosmo, nakon izlaska iz zatvora počeo pokazivati odrješitost i direktno davati ljudima do znanja da ne želi s njima ulaziti u bilo kakve odnose, poslije svoga izlaska iz zatvora već je nekoliko poznatih ljudi rekao da ga ne zanimaju, da su mu neugodni i da ga gnjave svojom pretjeranom zabrinutošću u vezi nečega što ih se uopće ne tiče (Krleža, 2013: 114).

Pripovjedač je i počeo pokazivati vrlo zajedljivu i ciničnu stranu svoje ličnosti, odustavši od usiljene građanske učtivosti koju je prakticirao do tada: „Jednom škrtom glupanu, kućevlasniku, bogatašu, koji me za dvadeset godina našega poznanstva nikada nije pozvao na večeru, odgovorio sam kako bi od njega mnogo džentlmenskije bilo da mi se revanšira za moje večere. U ovih dvadeset godina našeg poznanstva on je kod mene večerao najmanje pedeset puta, a nije

me pozvao za uzvrat ni jedamput ni na jedan aperitiv.” (Krleža, 2013: 114). Shodno svome duševnom stanju, Doktor počinje biti i fizički agresivan i upušta se konflikte te vrste, na primjer kada je za vrijeme jednog poslijepodnevnog koncerta u jednoj prepunoj kavani u centru grada išamarao stanovitog Dizdar-Barjaktarevića, kojega navodi kao „agent-provokatora svoje vrste”. Nakon toga je gradom stala već naveliko kružiti glasina kako se na njemu sve očitije počinju iskazivati znaci duševne rastrzanosti i nestabilnosti (Krleža, 2013: 114).

Nadalje, Doktor unatoč kasnijoj mogućnosti da dobije fotografije iz policije koje bi mogle inkriminirati Domaćinskoga, odbija budući da mu se gadi čovjek koji mu to nudi. Iz svojih moralnih uvjerenja, budući da mu tu ponudu daje nemoralan čovjek, on ga odbija. Taj postupak pokazuje njegovu osobinu moralnosti i pravičnosti čak i kada je imao prilike uzvratiti Domaćinskome: „Sama pomisao da dođem do tih dokumenata bila je u prvome trenutku juridički zavodljiva. Ali ta bubuljičava njuška preda mnom, taj drastički dinaroid bio mi je fiziološki odvratan! za nj se govorilo da je pobio prilično mnogo svijeta! Nekakav socijalistički bravo koji hoće da me ucijeni policijskim dokumentima. Odbio sam. Nije bilo, možda, mudro, ali nisam mogao da se upustim u taj posao s tim tipom. Ispao sam glup i inferioran!” (Krleža, 2013: 117).

No, nakon što ga odbije, taj čovjek ga napada i dere se na njega te u tom trenutku Doktor pokazuje emociju i karakternu crtu koju dosad nije pokazivao – sram: „Sjećam se toga momenta. Bilo je neizrecivo neugodno. Osjećao sam kako me je oblila rumen i kako sam ustreperio sav kao poskok. Pa ipak, oprostite mi, uza sav respekt što ga čovjek može osjećati spram najobičnijih i najkonvencionalnijih načela uglađene učtivosti, ipak nije ugodno biti predmet hajke, neprestano na udaru, bez prekida izazivan, uznemirivan glupim pogledima i drskostima na sve strane.” (Krleža, 2013: 117). Doktor je ponovno, dok je razgledavao Sikstinsku kapelu i bio izazvan od strane svoga poznanika, pokazao agresivnu i neurotičnu stranu ličnosti. Opisuje kako je udario šakom

generalnoga direktora Karla Golombeka po staklima naočala, ravno po nosu, i raskrvario sebe samoga i njega. Pukla je žila na nosu gospodina generalnog direktora Karla Golombeka, staklo njegovih naočala su ostala u Doktorovom desnom dlanu, sve je bilo puno krvi, ljudi u Sikstinskoj kapeli su priskočili u pomoć i pokušavali zaustaviti krv Golombeku (Krleža, 2013: 130).

6. Analiza glavnoga lika romana *Mirisi, zlato i tamjan*

Glavni lik romana *Mirisi, zlato i tamjan* višeslojan je i vrlo zanimljiv književni lik ukoliko analiziramo roman kroz ideološku prizmu. Mali, čovjek čiju su mladost obilježili komunistički ideali i borba u partizanima za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, u poslijeratnom razdoblju suočava se s razočaranjima. Njegova razočaranja odnose se na novonastalo društvo, ekonomsku situaciju i osobnu situaciju u kojoj se nalazi. U nastavku rada proučit ćemo njegov karakternu i psihološku karakterizaciju. Već na početku Mali pokazuje svoje rezignirano stanje, budući da su on i njegova žena cijeli život posvetili brizi za Madonu: „Pa se jednoga dana zapravo ne će točno znati ni gdje je svršio moj jedini život. Ovdje – prije toliko godina, kad sam udario u skrbništvo nad umirućom Madonom, ili u slobodi, ako nadživim ropstvo.” (Novak, 2004: 8). U njegovim mislima možemo opaziti ne samo rezignaciju, nego i vrlo čemerno, depresivno raspoloženje. Govori da je jugo i da je pred njim osamnaest dana samoće u toj kući, a Madonu opisuje kao leš (Novak, 2004: 8). Tijekom komunikacije s Erminijom, njihovom susjedom koja im dolazi pomagati u skrbi za Madonu, on shvaća izgubljenost i nerazumijevanje svoje okoline: „Nikada se nitko ne bi smio priseći da ne će u ovom vjetrovitom kozmosu jedne noći tegliti isti blesavi teret sa čovjekom kojega ne razumije, koji je odlutao nekamo onkraj razbora i tamo se ugnijezdio u nekoj suhoj beskrvnoj posteljici zauvijek.” (Novak, 2004: 11). Mali pokazuje svoje razumijevanje povijesne i političke besmislenosti u usporedbi s prostorom u kojem postojimo kada vrlo zanimljivo govori o ulici i njenom nazivu te time pokazuje filozofsku stranu svoje ličnosti: „Ne kažem da se ulica baš tako i zvala, ali prosinac je, evo, i moje prave žrtve tek otpočinjju. A ove uličice, uostalom, svejedno koje ime nose (...). Sve se goropade herojstvima ili diče divizijama, a svaka bi se najgolorukija i najgoropadnija divizija morala kroz nju provlačiti u koloni po jedan...” (Novak, 2004: 13). Pripovjedač u nastavku progovara o svom statusu ratnoga invalida te time govori o svom osjećaju odbačenosti od strane društva, zanimljivo povezujući svoje intimno psihološko stanje i društvene okolnosti. Također pokazuje ironijsku crtu karaktera kada govori o tome kako djeca, kao

njegovi potomci, uživaju u blagodatima društva za koje se on borio, „Ali ne. Ja sam ratni vojni mirnodobski civilni invalid; ona tamo stara je invalid konfiskacije, nacionalizacije, kolektivizacije, komasacije, industrijalizacije... – historijski invalid! A moja jadna žena i djeca uživaju, pijani od slobode i od elektrifikacije, plodove mojih i Madoninih velikih žrtava obilno.” (Novak, 2004: 14). Mali u nastavku opisuje svoju izoliranost i asocijalnost. On na otoku nema pravih prijatelja te se ta usamljenost vrlo jasno vidi, govori o svom prijatelju s kojim igra povremeno karte, aktivnosti u kojoj uopće ne uživa. Čak i kada kaže „prijatelj” osjeća se zaziranje u tonu kojim to pripovijeda (Novak, 2004: 15). Kod Maloga su vrlo očigledna njegova razmišljanja o vlastitoj egzistenciji, ponovno se osjeća filozofski karakter: „Dođu sanjariti o plovidbi ili o smrti, kao ja sada, dok vani toliki svjetionici žustro žmigaju kao vražji nakot, ne osvjetljujući ništa.” (Novak, 2004: 15). U nastavku, pripovjedač nam otkriva i seksualnu stranu svoje ličnosti, spominjući turistkinje o kojima mašta. Upravo u tome se osjeća njegova nekonvencionalnost i nekonzervativnost kao sastavni dio njegove ličnosti. Govori o Švedankama koje su se kao turistkinje dolazile kupati na obližnju plažu. Mali mašta o njima i o tome kako mu dolaze u kuću, iako one zapravo ne znaju da on uopće postoji (Novak, 2004: 18). Također, on govori o svojim seksualnim potrebama vrlo otvoreno te se osjeća njegova dominantna muška energija. Budući da sa suprugom ne upražnjava redovno intimne odnose, on osjeća određenu seksualnu frustraciju i frustraciju time što, umjesto da bude muškarcem, mora skrbiti za Madonu: „Ha, tijelo traži svoje, Draga je Madonina ropkinja, svaku večer umorna i umorna... I svaka čast, bila je jadnica. Ali sada, osamnaest dana ne ću se ni sjetiti da se zanimam svojim tijelom u konverzaciji s onim golim Lucijama. Može biti smiješno, i ne mora biti smiješno: jedno muško bit će željno sna. Bit ću njegovateljica. Pjestinja.” (Novak, 2004: 19). Mali ponovno dokazuje svoju ironičnost i zajedljivost opisujući razgovor koji će njegova supruga Draga morati voditi sa svojom majkom u Zagrebu: „Nju će sada saletjeti onamo gore besmislenim pitanjima njena mati, koja “je nemohla” dosad nikako od mene saznati što je to zbog čega “mi se žrtvijeme” za tu ženu na moru ili na umoru, što li. Draga ne

će moći razgovarati s Kćeri i Sinom, nego će morati umorna objašnjavati, da nije to radi nasljedstva...” (Novak, 2004: 20). U pripovjedačevu narativu osjeća se opetovana depresivnost i pesimizam, dodatno potpirena ženinim odlaskom za Zagreb. Opisuje svoj život kao čekanje života koji bi mogao doći kad dođe krajnja smrt koja ne dolazi i kao mirovanje od kojega se otvaraju rane na leđima duše (Novak, 2004: 21). Međutim, u naraciji Maloga osjeća se njegov humor, osjećaj za karikaturalnost, primjerice u opisu njegove i Dragine isprike koju su dali Madoni za Dragino posljednje izbivanje s Otoka. Naime, nekoliko godina ranije, opravdali su pred Madonom odsutnost Maloga smrću Dragine majke. Madona se toga zasigurno više nije sjećala, ali su sada odlučili ipak sahraniti, za promjenu, Dragina oca, i tako je Draga ostala bez ikoga svoga (Novak, 2004: 26-27).

U nastavku, Mali pokazuje svoju duhovnu stranu ličnosti. Naime, on se u dezorijentiranosti u svome životu obraća Bogu, odnosno nekoj višoj sili te nam time pokazuje svoju vjersku crtu ličnosti: „Moj sveti susjede, ti ipak vidiš odozgo da sebi lažem. Ubij me slobodno ako po čemu misliš da ja nju vragu dajem! Brbljuckam i trabunjam što ne mislim, jer znaš i sam da se ne ću moliti, a nešto se opet mora!” (Novak, 2004: 30). Također, on pokazuje svoju urbanu, kozmopolitsku ličnost pri opisu života u većem gradu, za kojim pati živeći u maloj, ruralnoj sredini: „To je grad, komunalije, prednosti. Baciš oko lijevo, baciš oko desno, slučajni si namjernik, pojaviš se — nestaneš. Moraš se malo zaustaviti kad vidiš crveno svjetlo, a i to ne moraš uvijek. Biraš ulice prema osobnoj sklonosti, i cijeli život ne upoznaš sve najvažnije bulevare u oba smjera. U vojsci nitko ne vjeruje da si baš iz Zagreba, uvijek pitaju još odakle поблиže. Radio-postaja se ne javlja iz etera, nego iz tvoga susjedstva; profesionalci, glavni odbori, historija ovoga i onoga, solisti lake glazbe, sve se to gurka uz tebe na trotoaru, po predvorjima, u sladoledarnici.” (Novak, 2004: 32). Malome se, u njegovoj čamotinji i otuđenosti, javljaju razne misli. Misli se mogu okarakterizirati kao popuštanje živaca i razdraženost, no već po pripovjednom tonu možemo zaključiti da on ništa od toga ne misli ozbiljno, već je i sam svjestan svoje živčane razdraženosti: „Jedino mi se čini

neprikladnim razmišljati o Madoni sa sjekirom u ruci. Ima u tome neke proklete zle slutnje, i ako baš ne slutnje, a ono neumjesne simbolike i podsjećanja na onog mračnog Fjodora Mihajloviča, ili ako čak ni toga ne, onda će svakako ta predhistorijska alatka i moji zamasi, i moje hukanje, na neki način predodrediti, usmjeriti ili barem pojednostavniti moje trome i dokone misli.” (Novak, 2004: 58). Nadalje, Mali opisuje svoje emotivno stanje i osjećaje koje gaji prema svojoj supruzi Dragi, pokazujući nježniju i emotivniju stranu ličnosti te mišljenje da je on taj koji zapravo dominira u njihovu braku, da je jedina zakonitost u njihovim odnosima zapravo on. Opisuje sebe slikovito kao barometar i vjetrokaz, pokazujući da se prema njegovim stanjima sve orijentira (Novak, 2004: 59). Međutim, navodi kako u pitanju nije osjećaj ljubavi, već sućuti. Iako je uvijek uz nju i nije ravnodušan, on svoje osjećaje prema Dragi ne naziva ljubavlju: „Indiferentan nisam. Ravnodušan nikada nisam bio; ni kao dijete, ni prije deset godina kada sam ostao uz nju. Volio je nisam ni u onim najbestijalnijim polucijama kada se obljubljuju reptili, ili voštani manekeni, ili tople kaljuže. Kamoli na javi. Pa opet — nisam ravnodušan. Reklo bi se vjerojatno: sućut.” (Novak, 2004: 59). U nastavku, Mali prima svoju penziju, koja je mala, te započinje svoj unutrašnji monolog. Govori o svome životu i promašenosti te se osvrće na glupost, smatrajući sebe samoga glupim: „Moje ruke bile su sklopljene, moje ruke su bile oružje, bile su sprava za aplaudiranje — one su sada robinje. I tako sam sve iskusio. Tek sada. I sada znam i da sam glupan, i da sam zato u lancima, i da sam zato u karanteni. Jer glupost nije defekt — ona je bolest. Bolest neizlječiva ako je urođena. Izliječiti se može samo onaj tko se njome zarazio.” (Novak, 2004: 109). Lik Maloga možemo sporadično okarakterizirati i kao provokatora, čovjeka koji ispituje granice koje smije prijeći, posebno u odnosu na Madonu. On povremeno provocira Madonu svojim riječima i možemo reći da čak ima i mazohističkih odlika, budući da mu ta provociranja mogu stvarati probleme jer je Madona veoma konfliktna: „Objasnio sam joj s perverznom detaljiziranjem o čemu govorim, i dodao sam da su neke sporednije sitnice već i otišle s tavana, koje za onaj mekani i sočni odrezak neki dan, koje za kakao, za šato i za još

tako ponešto, ako se sjeća što ona voli. Vidjelo se da sam je konačno ubio. Spustila je kapke i malo zinula.” (Novak, 2004: 153). Mali želi seksualno iznevjeriti suprugu u situaciji s mladom pripravnicom za časne sestre koja je obilazila njega i Madonu. U opisu koji slijedi, možemo vidjeti putenu stranu njegove ličnosti, kada vrlo slikovito i erotično opisuje mladu pripravnicu i svoj seksualni nasrtaj na nju: „Oborila je glavu, jer između mojih prsiju i njena nosa bilo je još nešto topla razmaka. Dlanovima sam joj pritisnuo sljepoočice i silom podigao glavu, pa je začas imala japanske oči; kruna pletenica odmotala se kao živa, i kao da je stvarno živa, nekako sama od sebe pobjegla na obje strane preko mojih ruku.” (Novak, 2004: 162). Mali mladu pripravnicu za redovnice zavodi te pokušava s njom imati spolni odnos. Međutim, to ne uspijeva: „Ali srljajući tako ususret opni, iznad nedosegnuta ponora, tražeći u grču nestrpljenja svoju malu anastaziju, odrvenjeli bušač odjednom klone, ponikne potuljeno k zemlji, stigavši na ulaz samo lukom hrpta umjesto čelom, i zastavši onamo posve neprodorno, resignirano i tupo. Nije ga obrglila anastazija, nego zahvatila neočekivana anestezija, i sve što je moglo uslijediti ovome porazu tijela bilo je samo zvonjava u ušima, srh, ježuri, nervozni, bolni i nekontrolirani izljev iz mlohavih sjemenovoda, stid i gađenje, i nije vrijedno spomena.” (Novak, 2004: 167). U ovoj vrlo slikovitoj i zanimljivoj situaciji, kada seksualni odnos s redovnicom ne uspijeva, očituje se njegova seksualna frustracija i nezadovoljstvo. Vrlo moguće da je to povezivo s njegovim načinom života i mislima koje ga muče, no on to opravdava zanimljivim detaljem – njenim cipelama. Navodi kako su pravi razlog njegove neočekivane nemoći upravo te redovničke cipele koje je ugledao u času kada je bio najspremniji za seksualni odnos i koje gleda na redovnici dok ona izlazi iz njihova dvorišta (Novak, 2004: 167-168).

Glavni lik romana *Mirisi, zlato i tamjan* vrlo je složen i osebujan književni lik. Nesretan čovjek, osuđen na život sa staricom koju mora njegovati, odbačen od društva, u određenom je smislu nalik književnom liku Doktora iz romana *Na rubu pameti*. Obojica su inteligentni, zanimljivi likovi s društvenom osviještenosti i razumijevanjem svijeta oko sebe, no od njega odbačeni.

7. Zaključak

U ovome radu analizirali smo ideološke komplekse hrvatskoga romana 20. stoljeća na primjerima dvaju romana – *Na rubu pameti* Miroslava Krleže i *Mirisi, zlato i tamjan* Slobodana Novaka. Genijalni pisci koji su obilježili hrvatsku književnost 20. stoljeća i hrvatsku književnost uopće, ostavili su iza sebe ova dva izvanredna književna ostvarenja. Prepuni intertekstualnosti, povijesnih i političkih referenci i opisa društvenih okolnosti, ova dva romana zaslužuju posebnu pažnju u hrvatskoj književnosti. Osim političke, povijesne i društvene tematike, *Na rubu pameti* i *Mirisi, zlato i tamjan* odlikuju se i izvanrednim psihološkim karakterizacijama. Nositelji radnje, likovi Doktora i Maloga, ocrtavaju tipične likove svojih generacija. Doktor daje uvid u društveno stanje predratnoga razdoblja, osvrćući se na nedavnu prošlost, Prvi svjetski rat i poslijeratno razdoblje. Svojim pripovijedanjem prikazuje društveno licemjerje, dvostruki moral, poltronstvo i malograđanštinu društva u kojemu živi 30-ih godina 20. stoljeća. Odbačen i izvrgnut ruglu od strane svoje okoline zato što se usudio suprotstaviti čovjeku koji je utjecajna figura u okolini u kojoj žive, Doktor je odličan reprezentant otpadnika i svojevrsnog Don Quijotea koji se bori s vjetrenjačama.

S druge pak strane, glavni lik romana *Mirisi, zlato i tamjan*, Mali, predstavnik je generacije mladih koja se borila u Drugom svjetskom ratu na strani partizana i stvarala poslijeratnu stvarnost. Također odbačen od strane svoje okoline, ali na indirektan način, on je invalid i prima mirovinu od koje jedva preživljava. Suočen s propastima ideala iz mladosti i neuklopljenosti u novo, poslijeratno socijalističko društvo, Mali se povlači na Otok na kojemu njeguje umiruću staricu Madonu sa svojom suprugom Dragom. Simboličnost takvoga života, koja se tumači kao okajavanje grijeha zbog zabluda iz mladih dana, je očigledna. On kao predstavnik mlađe, ideološki lijevo orijentirane generacije suprotstavljen je liku Madone, starice koja je predstavnik izumiruće generacije. Novo, socijalističko doba konstantno se sukobljava sa starim idealima –

katoličanstvom, kapitalizmom, feudalizmom. Roman obiluje vjerskim motivima, dijalektikom socijalizma i staroga režima i kontemplacijama Maloga u kojima on sagledava i preispituje svoju prošlost i sadašnjost.

S obzirom na sve navedeno, nije upitno zašto se upravo ova dva romana mogu uzeti za predmet proučavanja ukoliko se želimo baviti temom ideologije u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća. Svojom literarnom virtuoznosti, intertekstualnosti i izvanrednim tehničkim umijećima pisanja, *Na rubu pameti* i *Mirisi, zlato i tamjan* neupitno zaslužuju status najboljih hrvatskih romana 20. stoljeća.

8.Literatura

Flaker, A. Na rubu pameti. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.

Hitrec, H. (2021). Uz smrt velikog hrvatskog književnika Slobodana Novaka. U: Pečarić, J. (2021). *Akademik Slobodan Novak*. e-izdanje.

Krleža, M. (2013). *Na rubu pameti*. Zagreb: Novi Liber.

Krleža, Miroslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.

Milanko, A. (2022). *Slobodan Novak: Stvarati na svoju sliku. Dani Hvarškoga kazališta*, 48 (1), 179-195. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/277657>

Nikčević, S. (2016). *Mit o Krleži: Ili krležoduli i krležoklasti u medijskom ratu*. Zagreb: Matica hrvatska.

Novak, Slobodan (2004). *Mirisi, zlato i tamjan*. Zagreb: Večernji list.

Novak, Slobodan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.)

Visković, V. Enciklopedizam. *Krležijana (1993–99), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.

9. Životopis

Antonio Levačić, rođen 1. lipnja 1999. godine u Zagrebu. Osnovnu školu i I. gimnaziju završio u Splitu. 2018. godine upisao se na Fakultet hrvatskih studija, na prijediplomske sveučilišne studije kroatologije i filozofije i kulture. 2022. godine obranio završni rad pod naslovom *Društveno i psihološko u Andrićevo romanu Gospodica*, mentorica prof. dr. sc. Dubravka Zima. Iste godine upisuje dvopredmetni nastavnički diplomski studij kroatologije i filozofije.